

**Міністерство освіти України**  
**Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя**  
**Факультет психології та соціальної роботи**  
**Кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту**

**АРТЕМЕНКО Леся Миколаївна**

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ  
У ПРОЦЕСІ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ**

**Магістерська робота**

**на здобуття кваліфікації «Магістр педагогічної освіти. Викладач педагогіки і методик початкової освіти, вчитель початкової школи»**

**Галузь знань – 01 Освіта /Педагогіка**

**Спеціальність 013 Початкова освіта**

**Освітній ступінь – «магістр»**

Науковий керівник:  
к.п.н., доцент  
Гордієнко Тетяна Володимирівна

Рецензенти:  
к.п.н., доцент  
Падун Ніна Олексіївна,

к.п.н., доцент  
Киричок Інна Іванівна

Рекомендовано до захисту на засіданні кафедри педагогіки

протокол № 7 від 01.12.2018 року

Завідувач кафедри педагогіки, к.пед.н., проф.

Коваленко Є.І.

НІЖИН – 2018

## ПЛАН

### ВСТУП

## РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1.	Теоретичні	основи	патріотичного	виховання	.....6	
1.2.	Основні		поняття	теми	.....9	
1.3.	Проблеми		патріотичного	виховання	.....18	
1.4.	Особливості	патріотичного	виховання	молодших	школярів	.....29
	<b>Висновки</b>	<b>до</b>	<b>I</b>	<b>розділу</b>	.....37	

## РОЗДІЛ II. ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВСТВА У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1.	Вивчення історії	рідного	краю	як	засіб	формування	патріотичного	виховання	.....40				
2.2.	Основні	етапи	краєзнавчої	роботи	.....42								
2.3.	Методи	і	засоби	краєзнавчої	роботи	.....54							
2.4.	Форми	позакласної	краєзнавчої	роботи,	спрямовані	на	виховання	почуття	патріотизму	у	молодших	школярів	.....63
	<b>Висновки</b>	<b>до</b>	<b>II</b>	<b>розділу</b>	.....67								

## **Розділ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ**

3.1. Діагностика рівнів патріотичного виховання молодших школярів на констатувальному етапі експериментальної роботи .....70

3.2. Організація і проведення формувального етапу експериментальної роботи з виховання патріотизму молодших школярів засобами краєзнавства .83

**Висновки до III розділу**  
.....90

**ВИСНОВКИ**  
.....92

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**  
.....97

**ДОДАТКИ**  
.....103

## ВСТУП

Сучасний стан українського суспільства ставить перед початковою школою низку невідкладних завдань, спрямованих на виховання у підростаючого покоління поваги до історії і традицій свого народу, формування патріотизму. Але цей процес має чимало труднощів та перешкод. Упродовж тривалого часу українські землі розвивалися в різних цивілізаційних системах, тому сучасні регіони України відрізняються один від одного не лише економічними, але і соціально-культурними особливостями. Патріотичне виховання школярів повинне враховувати ці регіональні відмінності, зберігаючи єдність образів Малої та Великої Батьківщини, загальнодержавні ідеї та цінності. Використання засобів краєзнавчої роботи у патріотичному вихованні молодшого школяра є шляхом до подолання вказаних труднощів. Наочність, емоційність, неформальність, демократичність, комунікативність шкільного краєзнавства у повній мірі забезпечує зв'язок процесу навчання і виховання учнів із особливостями народної культури, сприяє консолідації української молоді, формуванню в неї патріотичних почуттів та переконання про єдність українських земель.

Складність цього завдання потребує особливої уваги до патріотичного виховання саме у початковій школі, коли у дитини тільки формуються уявлення про Батьківщину. Використання засобів краєзнавства у патріотичному вихованні допомагає враховувати вікові особливості молодшого школяра.

Саме тому українська держава сьогодні приділяє краєзнавству велику увагу, пов'язуючи його розвиток з сучасною школою та вихованням патріотизму. Про це свідчать такі нормативні державні документи: «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Діти України», Закони України «Про освіту», «Про загально середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти України, Наказ Міністерства №1232 від 27.10.2014 року «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та

учнівської молоді»; Наказ № 3754/981/538/49 27 жовтня 2009 року «Про затвердження концепції національно-патріотичного виховання молоді».

Дослідження патріотичного виховання засобами краєзнавства мають історичне підґрунтя. Ідея емоційного єднання людини з рідним краєм, як основа виховання громадянина, знаходила відображення в працях філософів і педагогів минулого (Аристотель, Демокріт, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо). Ця думка висвітлена і в українській філософії, педагогіці, літературі (С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Українка, Т. Шевченко).

Наукові основи проблеми патріотичного виховання досліджувалися в працях класиків педагогічної науки (Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга).

**Мета дослідження** полягає в науковому обґрунтуванні, теоретичній розробці та експериментальній перевірці методики патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи.

Відповідно до сформульованої мети вирішувалися такі **завдання дослідження**:

1) на основі аналізу нормативних актів, науково-методичної, психолого-педагогічної, історичної та філософської літератури обґрунтувати теоретико-методичні основи патріотичного виховання у процесі краєзнавчої роботи в початковій школі;

2) уточнити специфіку, методи та форми патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи;

3) виявити критерії, показники, схарактеризувати рівні патріотичної вихованості молодших школярів;

4) розробити і апробувати методику патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи, експериментально перевірити її ефективність.

**Об'єкт дослідження** – процес патріотичного виховання молодших школярів.

**Предмет дослідження** – методика патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи.

**Гіпотеза** – Ми припускаємо, що можливо сформувати патріотизм у учнів 1-4 класів, якщо ввести чітку систему позакласних краєзнавчих занять і екскурсій.

Для реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

*теоретичні* – науковий аналіз категорій дослідження; аналіз нормативно-правових актів щодо патріотичного виховання; вивчення, аналіз і синтез філософських, психологічних, педагогічних знань та історичних джерел; розробка методики патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи;

*емпіричні* – діагностичні (психолого-педагогічне спостереження, бесіди, тестування, анкетування, інтерв'ю з молодшими школярами, їхніми батьками, учителями, організаторами, шкільними психологами), які використано з метою визначення стану роботи з патріотичного виховання у процесі констатувального та формувального експерименту; педагогічний експеримент; вивчення досвіду застосування форм і методів краєзнавчої роботи серед молодших школярів;

**Апробація результатів дослідження.** Результати магістерської роботи представлено на науково-практичних конференціях

**Публікації.** Основні результати дослідження висвітлено у 4 статтях, усі одноосібні та відображають зміст магістерської роботи.

**Експериментальна база дослідження.** Спеціалізована школа № 254 м.Києва. Експеримент з його констатувальним і формувальним етапами здійснювався протягом двох навчальних років (2017-2018 р.р.). До експерименту було залучено 85 учнів початкової школи.

**Структура магістерської роботи.** Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 111 сторінок, із

них 97 сторінок основного тексту. Список використаних джерел включає 65 найменувань . Магістерська робота містить 4 таблиці, 13 рисунків.

# РОЗДІЛ І.

## ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

### 1.1. Теоретичні основи патріотичного виховання

У сучасний період часу приділяється велика увага патріотичному вихованню школярів. Для цього потрібно не тільки дати певний рівень знань підростаючому поколінню, а й навчити його практичної діяльності, підготувати дитину до виконання громадянського обов'язку, виховати патріота своєї Батьківщини. Патріотичне виховання учнів через систему краєзнавчої роботи дозволить зрозуміти минуле і сьогодення, зберегти все цінне в історико-культурному і природному спадщині свого краю, освоїти його і в повній мірі використовувати для творення майбутнього

*Патріотизм* (грец. *Patris* – батьківщина) – моральний і політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов і відданість Батьківщині, гордість за його минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини.

Потужним засобом виховання майбутнього громадянина – патріота є краєзнавство.

*Краєзнавство* – це всебічне вивчення будь-якої території, що проводиться на науковій основі. Об'єктами його вивчення є соціально-економічне, політичне, історичне і культурний розвиток села, міста, району, краю.

Актуальність дослідження визначається тим, що новою державною ідеологією, новим стрижнем виховної системи повинен стати патріотизм. Основою патріотичного виховання молодших школярів є заняття краєзнавством, збір, вивчення краєзнавчого матеріалу і використання його на уроках. Осягнення краси, культури повинно починатися з виховання любові та бережливого ставлення до малої Батьківщини. Особливу увагу у



формуванні особистості повинна бути звернена на виховання патріотичного ставлення до рідного краю, його природних багатств.

Державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу. Система освіти загалом і загальноосвітня школа зокрема мають вирішувати складні виховні завдання, які знайшли своє відображення в державних документах: «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Діти України», Законах України «Про освіту», «Про загально середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України, Наказ Міністерства №1232 від 27.10.2014 року «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді»; Наказ № 3754/981/538/49 27 жовтня 2009 року «Про затвердження концепції національно-патріотичного виховання молоді», інших державних документах, як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина – патріота України як світоглядного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу. Стрижнем системи виховання в українській школі стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактора в становленні молодого покоління, формування у нього активної громадської позиції, відповідальність за народ, країну. Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямків національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини. До засобів патріотичного виховання належить рідна мова, вітчизняна історія, українська література, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина тощо.

Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини. До засобів патріотичного виховання належать рідна мова, вітчизняна історія, українська література, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина тощо. Вихованню у дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення відомі класики педагогічної науки Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, І. Огієнко, Я. Ряппо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К.Ушинський та ін. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядали в контексті загального процесу виховання молодого покоління українські дослідники Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркишко, М. Стельмахович, Б. Ступарик; О. Стьопіна, К. Чорна та ін. До робіт, що торкаються психологічних аспектів етносвідомості належать праці І. Беха, М. Боришевського, П. Гнатенко, С. Киричука, В. Павленко, С.Тагліна, О. Хрущ та ін. Важливим завданням виховання в українській школі є також розвиток рівня національно-патріотичних почуттів у дітей початкових класів кожним з педагогів, оскільки вміння та знання, що накопичуються дитиною у молодшому шкільному віці в подальшому стають ґрунтовною основою формування стійких моральних звичок, навичок суспільної поведінки та високих життєвих ідеалів. Наразі вивчення проблеми з підготовки майбутніх вчителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів недостатньо висвітлено в наукових дослідженнях. При цьому існує багато протиріч між потребами суспільства та можливостями сім'ї, школи щодо організації виховання особистості, недостатньої розробленості та задіяності відповідних форм і методів патріотичного виховання, фрагментарність розробленості виховних систем та педагогічних технологій.

Патріотизм має величезне значення в соціальному і духовному розвитку людини. Він виступає одним з найважливіших елементів у формуванні

світогляду і ставлення до рідної країни, іншим націям і народам. Тільки на основі піднесення людиною почуттів патріотизму та поваги національних святинь зміцнюється любов до Батьківщини, з'являється почуття відповідальності за її могутність і незалежність, збереження матеріальних і духовних цінностей, розвивається благородство і гідність особистості.

Виховання цього важливої якості необхідно починати з раннього дитинства. Велика роль тут відводиться початковій школі. Діти в цьому віці схильні до навіювань, наслідують вчителя в усьому і донести до них ідеї патріотизму - цілком реальне завдання .

Виходячи з думок і фактів, ми можемо визначити проблему патріотичного виховання в даний час як одну з найактуальніших і вимагає уважного розгляду і аналізу, так як недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної свідомості призводить до ослаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим і визначається пріоритетність патріотичного виховання в загальній системі виховання громадян нашої держави.

Краєзнавство є не що інше, як важливий засіб зв'язку школи з життям. Осягнення краси, культури повинно починатися з виховання любові та бережливого ставлення до малої Батьківщини. Особливу увагу у формуванні особистості повинна бути звернена на виховання патріотичного ставлення до рідного краю, його природних багатств.

Проблема полягає в розробці системи позакласних заходів з ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з історією і культурою свого рідного краю для формування у них почуття патріотизму.

## **1.2. Основні поняття теми**

У процесі розбудови Української держави особливо гострою є проблема патріотизму, яка перебуває в центрі уваги всього суспільства. Українські науковці активізували теоретичні розробки цієї проблематики в сучасних умовах (І. Бех, М. Боришевський, В. Вугрич, О. Гевко, О. Губко, К. Журба,

Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, В. Киричок, П. Кононенко, В. Кузь, Р. Петронговський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, К. Чорна, Б. Чижевський, Г. Шевченко, М. Щербань та інші). При цьому варто зазначити, що єдиної точки зору у трактуванні поняття —патріотизм немає. Часто автори займають діаметрально протилежні позиції. Аналіз філософських, психологічних та педагогічних досліджень засвідчив, що патріотизм – складне і багатогранне поняття. Як конкретне історичне поняття, воно в кожен епоху має різне ціннісне та соціальне трактування.

Поняття «патріотизм» в українській науковій педагогічній думці серед багатьох учених, які досліджували поняття «патріотизм» немає спільного розуміння, хоча в окремих складових структури цього явища думки вчених значною мірою збігаються. Слово «патріот» (patriotes) у перекладі з грецької мови означає «земляк, співвітчизник».

Автор Українського педагогічного словника С. Гончаренко вважає патріотизм «одним із найглибших громадських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури»; вчений наголошує, що патріотизм є соціально-історичним явищем, він виявляється в практичній діяльності у вигляді патріотичних поглядів і переконань і спрямовується на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [2, С. 249]

Н. Волкова зазначає, що виховання громадянина має бути спрямованим на «розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, планетарної свідомості, правосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, моральності, культурної поведінки особистості», «глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє» [3, С. 105].

І. Бех та К. Чорна наголошують «Патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню

України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити ї захищати її, розділити свою долю з її долею» [4,С. 17].

Досліджуючи виховний потенціал початкової освіти, О. Савченко патріотичне виховання пов'язує із громадянським вихованням. Цей напрям у початковій школі на думку вченої, має на меті формування у дітей знань про українське суспільство, рідний край, розкриття на доступному рівні особливостей взаємодії людей у родині, в колективі, в суспільстві, виховання в них особистісного позитивного ставлення до цінностей і символів Української держави; виховання гуманної, соціально активної, відповідальної особистості [5,С. 147].

Отже, серед дослідників немає спільно розуміння поняття «патріотизм», хоча у визначенні цілей патріотичного виховання думки вчених значною мірою збігаються, тому поняття «патріотизм» потребує подальшого уточнення, адже багатозначність у тлумаченні терміну розмиває розуміння його сенсу.

Дім починається з фундаменту, а школа – з її початкової ланки, яка приймає дитину такою, як вона є, і допомагає їй ставати розвиненою, освіченою людиною. Чільне місце в початковій школі посідає патріотичне виховання, яке починається з любові до рідної домівки, рідної школи, міста, рідної мови та гордості за свій рідний край, свою державу. Вчителі початкової школи намагаються виховати своїх учнів так, щоб вони пишалися своєю школою [6,С. 60-62].

У молодшому шкільному віці суттєво змінюється становище дитини серед навколишніх людей і характер її занять. Відбуваються кардинальні зміни всього її життя і стосунків. Провідною діяльністю стає навчання, міняється режим праці й відпочинку, з'являються нові обов'язки. У вихованні молодших школярів великої уваги потребує формування патріотичних рис їхнього характеру: навичок поведінки, витривалості, чуйності, доброти й милосердя, вміння долати труднощі, вироблення

цілеспрямованості, організованості, стійкої уваги. Не менш важливе значення має вироблення духовно-моральних рис: патріотизм, національна свідомість, людська гідність.

Робота з виховання патріотизму охоплює всі види діяльності школярів: навчальну, ігрову, трудову, спортивну, громадську. Учителем використовуються найрізноманітніші форми роботи. Передусім це навчальні заняття, на яких набуваються знання, що мають громадянське забарвлення.

Патріотичне виховання використовує такі засоби: рідну мову, родовід, краєзнавство, природу рідного краю, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національну символіку, народні прикмети, національні традиції, звичаї та обряди [7, С. 8]. Сьогодні основною метою патріотичного виховання є формування морально-політичних факторів. Патріотичне виховання починається з пізнання цінності Батьківщини. Тому одним із найважливіших завдань початкової школи є початок формування понять Батьківщина і Вітчизна.

Таку силу-силенну думок обумовлено складністю даного явища. Виходячи з цього, необхідно уточнити сутність і зміст патріотизму, так як ефективність патріотичного виховання залежить від точного визначення вихідних понять і положень.

Визначення патріотизму як морального почуття не відображає його суті в повному обсязі, так як моральні почуття – це переживання людиною свого ставлення до навколишньої дійсності, вчинків і дій, нормам відповідальності. Патріотизм же передбачає переживання особистістю свого ставлення до Батьківщини, Вітчизни, усвідомлення свого патріотичного обов'язку, а також прагнення до його реалізації.

Ми розглядаємо патріотизм як любов до Батьківщини – це активна громадянська позиція. Патріотизм – це почуття гордості за свою Вітчизну, його історію, звершення. Це прагнення зробити свою країну кращою, багатшою, щасливішою. Це джерело мужності, стійкості, сили народу. «патріотизм» - це ставлення громадян до своєї Батьківщини – України , що

виражається в готовності служити їй і захищати її. Це ставлення до неосяжних просторах країни, її природних багатств, героїчного історичного минулого і сьогоdnішнім суперечливим реаліям, народам, її населяють, їх національної гідності, культурам, традиціям, співвітчизникам.

Інакше кажучи, патріотизм включає в себе:

- почуття прихильності до своєї сім'ї і тих місць, де людина народилася і виросла;
- шанобливе ставлення до жителів свого села, міста, свого народу, його мови та культури;
- бажання піклується про інших людей і про інтереси Батьківщини;
- усвідомлення обов'язку перед людьми найближчого оточення, місцем свого проживання, Батьківщиною, відстоювання її честі і гідності, свободи і незалежності готовність до захисту Вітчизни;
- прояв громадянських почуттів і вірності Батьківщині;
- гордість за соціальні і культурні досягнення своєї країни;
- гордість за свою Вітчизну, символи держави, за свій народ;
- шанобливе ставлення до історичного минулого своєї великої і малої Батьківщини, свого народу, його звичаїв і традицій;
- відповідальність за долю Батьківщини і свого народу, їхнє майбутнє, виражене в прагненні присвячувати свою працю, здібності зміцненню могутності і розквіту Батьківщини;
- гуманізм, милосердя, загальнолюдські цінності.

Патріотизм виражає відношення людини до Батьківщини, Вітчизни, яке є об'єктами ціннісного ставлення і має соціальний характер, є соціально обумовленим.

У патріотизмі гармонійно поєднуються найкращі національні традиції народу з відданістю до служінню Батьківщині. Патріотизм нерозривно пов'язаний з інтернаціоналізмом, чужий націоналізму, сепаратизму і космополітизму.

Все вищесказане узагальнено представляємо у вигляді таблиці.

№	Автор	Визначення патріотизму
1	С. Гончаренко	Патріотизм – одне із найглибших громадських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Це соціально-історичне явище, яке виявляється в практичній діяльності у вигляді патріотичних поглядів і переконань і спрямовується на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.
2	І. Бех	Патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити їй захищати її, розділити свою долю з її долею.
3	О. Савченко	громадянськість
4	Н. Волкова	Патріотизм – глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє
5	Л.Артеменко	Ми розглядаємо патріотизм як любов до Батьківщини, активну громадянську позицію, почуття гордості за свою Вітчизну, її історію, звершення.

**Таблиця 1. Визначення патріотизму**

Наступний термін, який торкнуться в нашій роботі, – «виховання».

У педагогіці є кілька визначень категорії «Виховання», але немає загально визнаного. Існують різні погляди на це поняття. У підручнику Н. І. Болдирєва «Методика виховної роботи в школі», за яким займалося не одне покоління радянських студентів, дається таке визначення: «Виховання – це



цілеспрямована і взаємопов'язана діяльність вихованців, їх відносини в процесі діяльності, що сприяє формуванню і розвитку особистості і колективів ».

Виданий в 1988 році «Короткий педагогічний словник пропагандиста» розглядає виховання як процес: «Виховання – об'єктивно-закономірний процес підготовки людей до трудової та іншої корисної діяльності в суспільстві, до виконання різноманітних соціальних функцій».

З тих же позицій визначив виховання і відомий педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський у книзі «Розмова з молодим директором школи»: «Виховання в широкому сенсі – це багатогранний процес постійного духовного збагачення і оновлення».

Цілеспрямований процес формування особистості за допомогою педагогічних впливів відповідно до визначеного соціально-педагогічним ідеалом трактує Б.Б. Айсмонтас.

Про те, що виховання – це мистецтво вдосконалення людської душі, писав Іммануїл Кант: «У вихованні криється велика таємниця удосконалення людської природи».

Є ще одна точка зору, висловлена Г Нойцер в підручнику «Педагогіка», що вийшов під редакцією Ю. К. Бабанського в 1984 році: «Виховання – це засвоєння суспільно значущих соціального досвіду».

Згідно визнаному визначенням Х. Й. Лійметс, виховання – це цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості.

Воно дуже близько до визначення А. В. Мудрика і докорінно відрізняється від досі поширеного в педагогіці визначення виховання як цілеспрямованої передачі соціального досвіду підростаючому поколінню, з якого випливає, що стрижнем проєктованого і реалізованого зусиллями педагогів виховного процесу є навчання – передача підростаючому поколінню певних знань, умінь, навичок.

Перераховані визначення ми представили у таблиці.

№	Автор	Визначення виховання
1	Н. І. Болдирєв	Виховання – це цілеспрямована і взаємопов'язана діяльність вихованців, їх відносини в процесі діяльності, що сприяє формуванню і розвитку особистості і колективів.
2	Короткий педагогічний словник пропагандиста	Виховання – об'єктивно-закономірний процес підготовки людей до трудової та іншої корисної діяльності в суспільстві, до виконання різноманітних соціальних функцій.
3	В. О. Сухомлинський	Виховання – це багатогранний процес постійного духовного збагачення і оновлення.
4	Б.Б. Айсмонтас	Виховання – цілеспрямований процес формування особистості за допомогою педагогічних впливів відповідно до визначеного соціально-педагогічним ідеалом.
5	Іммануїл Кант	Виховання – це мистецтво вдосконалення людської душі.
6	Ю. К. Бабанського	Виховання – це засвоєння суспільно значущих соціального досвіду.
7	Х. Й. Лійметс	Виховання – це цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості.

**Табл. 2. Визначення виховання.**

Патріотичне виховання в свою чергу, є складовою частиною загального виховного процесу, являє собою систематичну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади та громадських організацій щодо формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків по захисту інтересів Батьківщини [14].

Патріотизм розуміється як одна з найбільш значущих, вічних цінностей, притаманна всім сферам життя суспільства і держави, яка є найважливішим

духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку і проявляється в її активно-діяльній самореалізації на благо Вітчизни. Патріотизм уособлює любов до своєї Вітчизни, причетність з його історією, культурою, досягненнями, привабливими і невіддільними в силу своєї неповторності й незамінності, складовими духовно-моральну основу особистості, що формують її громадянську позицію і потреба в гідному, самовіддану, аж до самопожертви, служіння Батьківщині .

Формування і розвиток почуття патріотизму йде через ряд етапів, зароджених з любові до своєї малої батьківщини – дому, селі, місту, школі, класу, трудовому колективу, дозріваючи до загальнодержавного, загальнонародного, патріотичного самосвідомості, до усвідомленої любові і відданості всієї нашої величезної багатонаціональної країні [15].

У цій роботі ми спробуємо довести, що один з найефективніших шляхів формування патріотичного виховання – це ознайомлення дітей з історією і культурою їх малої Батьківщини, тобто за допомогою краєзнавчої діяльності.

Що ж таке краєзнавство?

У тлумачному словнику В. І. Даля читаємо: «Краєзнавство – це сукупність знань (історичних, географічних і т. п.) про окремі місцевості або в цілому країни, це всебічне вивчення своєї місцевості – природи, господарства, історії, побуту людей – переважно місцевими школами ».

Краєзнавство як особлива форма науково-пізнавальної діяльності давно вже стало органічною частиною вітчизняної науки, культури і освіти. Багато педагогів по-різному бачать і оцінюють роль і місце краєзнавства в освітньо-виховному процесі школи, в результаті чого склалися дві основні форми шкільного краєзнавства: програмне та позакласне. Вони не суперечать один одному, часто взаємопов'язані, дозволяючи школярам отримувати краєзнавчі знання не тільки на уроці, а й при бажанні брати участь у практичній краєзнавчій діяльності в процесі додаткових занять в шкільних краєзнавчих гуртках, музеях, наукових товариствах. В основі краєзнавчої роботи лежить пошук, дерзання, глибокий інтерес до минулого [18].

На початку ХХІ ст. наукове краєзнавство набуває конструктивних рис, пов'язаних з вирішенням важливих глобальних проблем розвитку держави. Головними з них є: участь у проведенні ефективної регіональної політики та адміністративно-територіальної реформи, перевидання з нових методологічних засад «Історії міст і сіл України», відтворення історико-географічної пам'яті народу, деідеологізація краєзнавчих досліджень, створення «Червоної книги» топонімів України та реалізація програми «Пам'яті втрачених сіл», повернення в науковий обіг спадщини видатних дослідників, формування краєзнавчого світогляду українців на засадах загальнолюдської моралі.

Нині значно посилився інтерес усіх верств суспільства до першовитоків і джерел своєї історії до вивчення історії рідного краю, його звичаїв, традицій і обрядів. Бо, як відомо, любов до рідної землі, до Батьківщини – одне з найсвятіших почуттів, які кожна людина проносить крізь усе своє життя. Адже той великий патріотизм до Батьківщини починається з любові до сім'ї, родини, села, звичаїв і традицій. Витоки патріотизму починаються там, де людина вперше усвідомила себе особистістю, де відчула красу і безмежжя рідної природи. Краєзнавство тому й користується такою популярністю та любов'ю в народі, що відгукується на найтонші порухи людської долі. Далеко не кожна галузь науки здатна так органічно поєднати минуле, сучасне та майбутнє, відкрити нове у начебто давно відомому, промовляти безпосередньо до сердець.

Краєзнавство – це і наука, і мистецтво донесення до широкого загалу особливостей історичного процесу. Неможливо переоцінити його виховну роль і моральну віддачу, адже це реальний інструмент концентрації суспільної енергії навколо пріоритетних завдань збереження історико-культурної спадщини та довкілля.

### **1.3. Проблеми патріотичного виховання**

Проблемі патріотичного виховання приділялась належна увага і в працях представників української діаспори. Так, В. Янів у роботі «Українська вдача і наш виховний ідеал» наголошував на тому, що виховання у школі має бути в першу чергу патріотичним і державницьким, а не конфесійним, ідеологічним чи конкретним партійно-політичним.

Ідеї патріотичного виховання набули розвою і в працях Г. Ващенка, який наголошував на пріоритетності формування у молоді патріотизму. У своїй роботі «Виховний ідеал» педагог формулює положення, які б сприяли патріотичному вихованню молоді:

- державна незалежність, можливість для українців вільно творити своє майбутнє;
- об'єднання всіх українців в єдину спільноту незалежно від їх проживання, віри, соціального стану;
- справедливий державний устрій, який забезпечить права і свободи громадян;
- високий рівень народного господарства, що сприятиме добробуту громадян і позбавить експлуатації;
- духовний розвиток українського народу;
- високий релігійно-моральний рівень українського народу;
- високий рівень здоров'я українського народу [5].



**Рис. 1. Рушійні сили патріотичного виховання за Г.Ващенко.**

На думку Г. Ващенка всі ці положення сприятимуть вихованню підростаючого покоління з метою досягнення «блага Батьківщини».

Григорій Ващенко розрізняв патріотизм стихійний, несвідомий і свідомий. На його думку, «несвідома любов до Батьківщини полягає в тому, що людина органічно зростає з рідною природою, своїми землями, в першу чергу зі своєю родиною і сусідами, з національними традиціями, світоглядом і мовою. Ця любов, будучи навіть стихійною, несвідомою, часто досягає

великої напруженості» [6], стає основою свідомої любові до Батьківщини, справжнього патріотизму.

Справжній патріот любить свою Батьківщину такою, якою вона є, не відвертається від неї ні в щасті, ні в біді. «Справжній патріот, — писав Г. Ващенко, — не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови й культури. Він активно працює для свого народу, прагне підняти його культуру й добробут, перетворює його негативні риси й вдосконалює риси позитивні. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини і він захищає її і словами, і ділом. Кожний народ, як і кожна людина, має своє покоління. Справжній патріот мусить знати його і всі свої сили спрямовувати на здійснення цього покликання. Найвищою формою патріотизму є жертвна любов до Батьківщини» [6].

А. Макаренко вважав виховання патріотизму у дітей провідним напрямком своєї педагогічної діяльності: «Кожний виховний крок у нас повинен бути пронизаний патріотичним вихованням, і якщо це не так, то це виховання. нікуди не годиться. Якщо мені говорять, що у мене все добре, але нема патріотичного виховання, то я повинен це розуміти так, що вся робота зовсім нічого не варта» [7].

На думку видатного педагога, виховувати патріотизм у дітей важливо через формування організаторських навичок, які найбільш потрібні для справжнього патріота своєї країни, «людини-творця на благо своєї Батьківщини», зокрема почуття відповідальності за доручену справу, взаємодопомоги, прагнення до раціоналізації й удосконалення виробництва тощо. Кожен підліток повинен бути сміливим, мужнім, чесним, працьовитим патріотом. Все це доноситься і виховується у них через виховання колективу, програму людського характеру, участь у виробничій праці [8]. Ідеї А. Макаренка є цінними і для сучасної школи.

У вітчизняній педагогіці проблеми патріотизму школярів досліджували М. Баранець, М. Башмет, А. Бондар, В. Бондар, О. Захаренко, І. Зязюн, А.

Дем'янчук, О. Мороз. В. Новосельський, М. Терентій. І. Ткаченко, О. Рудницька, В. Фарфоровський, Т. Шашло, М. Шкіль, М. Ярмаченко та ін.

В останні роки з проблеми патріотизму школярів, формування його в учнів загальноосвітньої школи захищено ряд дисертаційних робіт (В. Гуменюк, В. Каюков, В. Кіндрат, В. Коваль, М. Павленко). Актуальним у цьому зв'язку є дослідження В. Каюкова, який теоретично обґрунтував та експериментально апробував оригінальну систему засобів розвитку патріотизму (на героїчних традиціях українського козацтва).

На терені СНД до проблеми патріотичного виховання зверталися Л. Алімова, Є. Белозерцев, І. Валєєв, Г. Волков, І. Ільїн, М. Нікандров, В. Третьяков та ін.

Проблеми патріотичного виховання дітей та молоді в сучасних соціокультурних умовах досліджуються І. Бехом, Т. Гавлітіною, Л. Костенко, Н. Михайличенко, В. Постовим, Ю. Руденком, Г. Сагач, В. Ткаченко, І. Хлисту, К. Чорною та ін. Особливо важливим у цьому зв'язку є запропоноване І. Бехом поняття «моральна задача» як форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня, результатом розв'язання якої є здатність вихованця до усвідомленого й добровільного прийняття суспільних цінностей, що сприяє його особистісному розвитку загалом і формуванню патріотизму зокрема.

Ю. Руденко, аналізуючи проблеми сучасного патріотичного виховання, дійшов висновку, що там, де *немає систематичного і послідовного патріотичного виховання дітей, підлітків і юнаків*, виникає забуття гуманістичних традицій, волелюбних заповідей предків, неповага до національних цінностей і святинь, поширені денаціоналізація, деморалізація і бездуховність молоді.

Якщо у дошкільному і молодшому шкільному віці не розв'язується задача патріотичного виховання, то у підлітковому віці важко, а то й неможливо надолужити згаяне. «Учні, в яких з раннього віку не виховали почуття любові до рідного краю, до природи, шани до історичного минулого,



захоплення героїчними вчинками минулих поколінь, як правило, не дорожать рідною мовою, культурою, не відчують духовного зв'язку зі своїм народом. Їхню свідомість вражає відчуття національної меншовартості, неповноцінності. Глибоко не задумуючись над своїми діями і вчинками, вони з меркантильних, вузько прагматичних причин забувають рідну мову, культуру, стають відступниками рідного народу, зраджують Батьківщину» [10].

Л. Костенко, аналізуючи негативні тенденції у формуванні патріотизму, меншовартісності, звертає увагу на те, що:

- українців віками витіснили з життя шляхом фізичного знищення;
- духовної експропріації;
- генетичних мутацій;
- цілеспрямованого перемішування народів на її території.

Внаслідок цього відбулася амнезія історичної пам'яті та якісні втрати самого національного генотипу.

Образ української нації спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не заперечувалася її мужність, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівельюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства, яка чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців [11].

Погляди Л. Костенко знайшли підтримку у працях В. Г.Постового, який переконаний, що патріотичне виховання у контексті сьогодення має значення саме тому, що «Україна століттями перебувала в колоніальних і напівколоніальних умовах, де сама приналежність до українства піддавалась моральній, громадянській та духовній девальвації, де на землях України українці піддавались зросійщенню, полонізації та іншим формам денационалізації».

Педагог розкриває патріотизм у контексті духовного, чуттєво-емоційного і вольового виховання в родині і школі. На його думку, патріотизм — це особлива форма вираження емоційно-вольових почуттів і одночасно психічний стан, явище, що виявляється в якостях і властивостях характеру, моральних нормах поведінки і діяльності дітей і молоді кожного громадянина країни. Духовною основою патріотизму він вважає усю сукупність культурних явищ, в яких живе людина: мова, фольклор, музика, танці, звичаї, традиції і обряди, особлива система психічних і побутових взаємовідносин особи в сім'ї [12].

Г. Сагач висловила думку, що складовими патріотичного виховання підростаючого покоління є:

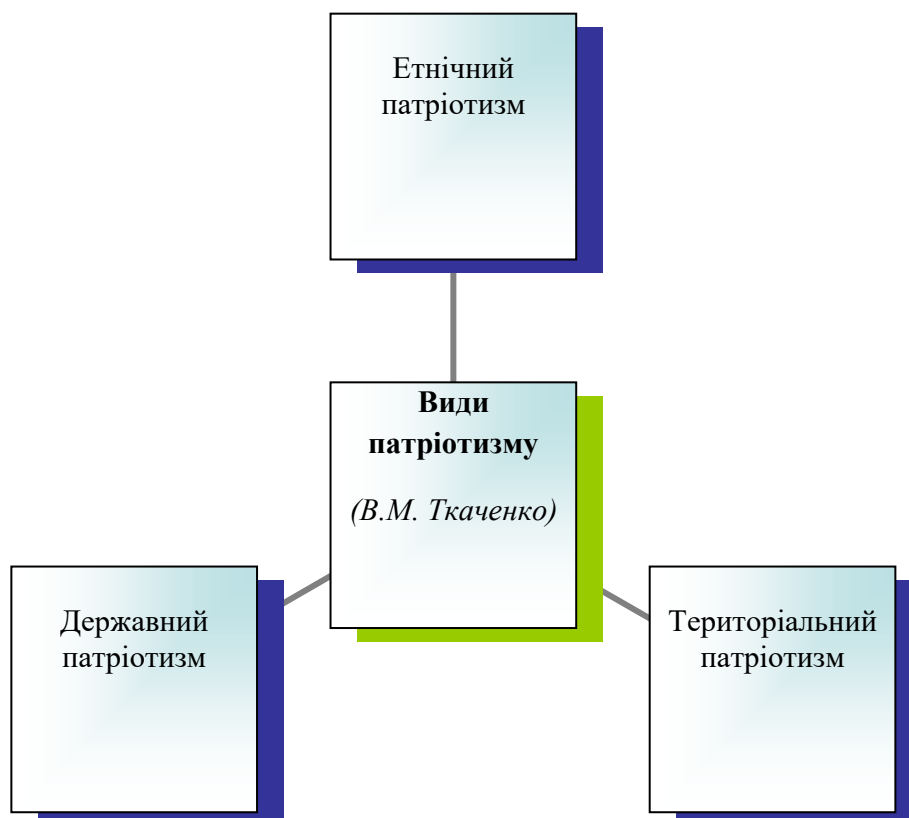
- українська ідея;
- державна незалежність України;
- самопожертва у боротьбі за свободу нації;
- готовність захищати Батьківщину;
- єдність поколінь на основі віри в національну ідею;
- почуття національної гідності;
- історична пам'ять;
- громадська національно-патріотична активність;
- повага до державних та національних символів, до Державного Гімну, до Конституції України;
- любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій;
- підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності; орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства;
- прагнення побудувати справедливий державний лад;
- протидія антиукраїнській ідеології;

- готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу;
- сприяння розвитку духовного життя українського народу;
- дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи;
- увага до зміцнення здоров'я громадян України [13].

В. М.Ткаченко виокремлює три види патріотизму:

- *етнічний патріотизм* (усвідомлення власної причетності до етносу, його мови, культури історії);
- *територіальний патріотизм* (співвіднесення власного життя з певною місцевістю, ландшафтом, кліматом тощо);
- *державний патріотизм* (формування державницького, громадянського світогляду) [14].

Представимо їх на рисунку.



**Рис.2. Види патріотизму за В.М.Ткаченко.**

Т. Гавлітіна визначає національно-патріотичне виховання підлітків як цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес організації і стимулювання активно-творчої діяльності підлітків, оволодіння ними знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формування у них ціннісного ставлення до Батьківщини, суспільства, самих себе та праці.

На її думку, національно-патріотичне виховання – це вироблення в особистості підлітка потреби активно діяти заради влаштування власного життя і розбудови держави, проявляти, оцінювати, аналізувати вчинки, людські якості, суспільно-політичні явища з точки зору патріотизму і національних цінностей [15].

Досліджуючи динаміку розвитку патріотичної рефлексії у школярів, Н. В. Михайличенко визначає її як:

- самоусвідомлення індивідом душевного стану, своїх вчинків;
- самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету;
- осмислення свого минулого, теперішнього і майбутнього та приналежності до своєї нації, до свого народу. **Рисунок 3.**



**Рис.3. Динаміка розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів (За Н.В. Михайличенко)**

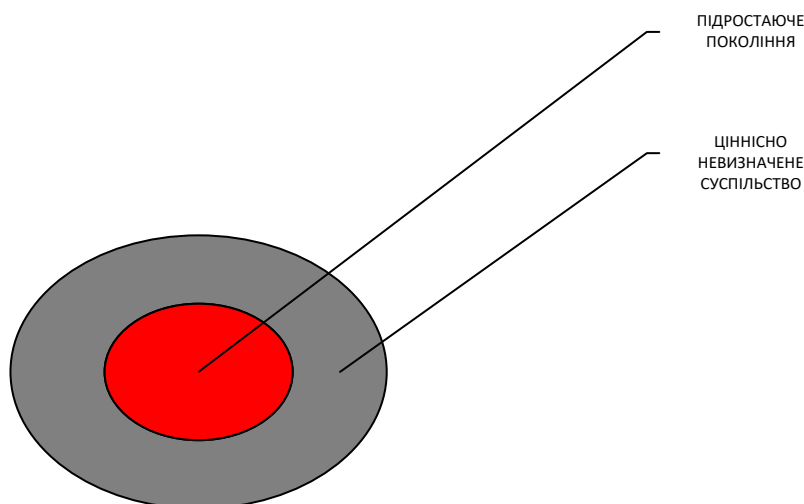
На думку дослідниці, на патріотизмові школярів негативно позначаються відсутність у сім'ї одного з батьків, конфлікти, низький рівень життя, відсутність єдиних вимог до виховання власних дітей, ставлення до держави, історії України, політичних і економічних змін, народних традицій і звичаїв у родині.

К. І. Чорна констатує створення передумов для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, в центрі якого — особистість дитини як найвищої цінності. На думку дослідниці, систему патріотичного виховання визначає національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому.

Однак поряд із позитивними змінами, вона відмічає певні проблеми і протиріччя. Головна з них полягає в тому, що нинішнє підрастаюче

покоління дорослішає, востає в життя нового, ціннісно невизначеного суспільства. Стара суспільна система зруйнована, нова лише задекларована Конституцією. Перехід від державно-планової до ринкової економіки здійснюється на фоні корупції, правового нігілізму, зухвалого обкрадання населення. За таких умов термін «патріот» нерідко вживається з іронією. Це породжує у молодих громадян:

- невпевненість у завтрашньому дні,
- психологічний дискомфорт,
- комплекс національної меншовартості та особистої неповноцінності,
- зневіру в цивілізоване життя в Україні,
- бажання назавжди покинути Батьківщину [16].



**Рис.4. Проблема сучасного патріотичного виховання за К.І. Чороною.**

Виходом із цієї ситуації може бути **випереджальне патріотичне виховання** у поєднанні зі свободою особистості, демократією, гуманізмом, через забезпечення усіх демократичних прав і свобод на принципах національної спрямованості, гуманізації, самоактивності і саморегуляції, культуровідповідності, полікультурності, соціальної відповідності.

Таким чином, патріотичне виховання спрямоване на формування у дітей любові до Батьківщини, прагнення її розбудувати, формувати імідж України як європейської держави, дбайливо ставитись до рідної землі, оточуючих людей, мови, традицій, культури, нести відповідальність за долю України.

Озвучені проблеми сучасного патріотичного виховання ми узагальнено представимо у вигляді **таблиці 3**.

№	Автор	Проблеми сучасного патріотичного виховання
2	В. Янів	конфесійне, ідеологічне, партійно-політичне виховання.
2	Ю. Руденко	<ul style="list-style-type: none"> <li>• непослідовне і несистематичне патріотичне виховання,</li> <li>• забуття гуманістичних традицій, волелюбних заповідей предків,</li> <li>• неповага до національних цінностей і святинь,</li> <li>• денаціоналізація, деморалізація і бездуховність.</li> </ul>
3	Л. Костенко	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Образ української нації спотворювався віками, їй приписувалася генетична тупість.</li> <li>• Не заперечувалася мужність української нації, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм.</li> </ul> <p>Велике диво, що українська нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути.</p> <p>Це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства, яка чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців.</p>
4	В. Г.Постовий	<p>Україна століттями перебувала в колоніальних і напівколоніальних умовах, де сама приналежність до українства піддавалась моральній, громадянській та духовній девальвації.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Зросійщення</li> <li>• Полонізація</li> </ul>

		<ul style="list-style-type: none"> <li>• Денаціоналізація</li> </ul>
5	Н. В. Михайличенко	<ul style="list-style-type: none"> <li>• відсутність у сім'ї одного з батьків;</li> <li>• конфлікти;</li> <li>• низький рівень життя;</li> <li>• відсутність єдиних вимог до виховання власних дітей;</li> <li>• ставлення до держави, історії України, політичних і економічних змін, народних традицій і звичаїв у родині.</li> </ul>
6	К. І. Чорна	<p>Нинішнє підростаюче покоління дорослішає, востає в життя нового, ціннісно невизначеного суспільства:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• стара суспільна система зруйнована,</li> <li>• нова лише задекларована Конституцією.</li> </ul> <p>Перехід від державно-планової до ринкової економіки здійснюється на фоні таких негативних явищ як:</p> <p style="text-align: center;">Корупція; Правовий нігілізм; Зухвале обкрадання населення.</p> <p>За таких умов термін «патріот» нерідко вживається з іронією.</p>

**Таблиця 3. Проблеми сучасного патріотичного виховання**

Патріотичне виховання школярів у теорії педагогічної науки і практики відображає складний і багатогранний процес становлення, розвитку та самоідентифікації особистості у контексті становлення і розбудови Української держави. Ефективність патріотичного виховання дітей забезпечується єдністю дій усіх суб'єктів виховного процесу, що допоможе протистояти різноманітним деструктивним впливам, спрямованим на спотворене сприйняття національних цінностей, мови, культури, історії, самої Вітчизни тощо.



#### 1.4. Особливості патріотичного виховання молодших школярів.

Специфіка соціальної адаптації значною мірою залежить від віку особистості, накопичення нею соціального досвіду. Як відомо, з віком адаптація людини знижується, вона стає більш схильною до впливу зовнішнього середовища. Тому, найбільш сприятливим періодом для патріотичного виховання можна вважати молодший шкільний вік.

Під молодшим шкільним віком розуміють період життя дитини від 6-7 років до 10 років. У цей час у дитини формується основа довільної поведінки, а провідною і новою формою його діяльності, що змінює ігрову, стає навчальна діяльність. Молодший шкільний вік відкриває великі можливості для систематичного і послідовного виховання в найширшому спектрі: цивільного, морального, естетичного і т. д. Основи, закладені в характер і світогляд дитини в цьому віці, мають міцну і стійку основу.

Поняття «патріотичне виховання» дітей включає зародження, формування та розвиток первинних понять і уявлень: про Батьківщину, необхідності захищати її від ворогів, про подвиг і героїзм. Пробуджується інтерес до героїчного минулого і сучасного України, прагнення бути схожим на героїв, бути мужнім і сміливим, сильним і витривалим, чесним і правдивим, поважних до друзів і колективу. [2]

Сьогодні героїзм розуміється дуже широко і не зводиться до кількох офіційно названих іменами на відміну від радянського періоду, коли пропонувався певний перелік імен героїв. Тому дитині далеко не завжди і не просто без допомоги дорослого розібратися, де героїзм, який виявляють заради справжніх цінностей, а де безглузда авантюра, де історично склалася традиція, а де новомодне наслідування «закордону», де справжня гідність воїна, а де проста спроба продемонструвати особисті фізичні дані, помилковий героїзм «крутих».

Якості патріота і громадянина формуються на яскравих, емоційно-насичених прикладах колишньої і сучасної бойової і трудової слави нашого народу, доступних для розуміння дітей. В першу чергу слід використовувати

сімейну історію і враження дитини від безпосередньо його навколишнього: прогулянки в місті і за містом; розповіді про історію місця, де живе сім'я, розповіді про предків, які брали участь в різні періоди історії; про життя і справах дідів і батьків, найближчих родичів, друзів і товаришів сім'ї.

Ефективними формами виховання молодшого школяра можуть бути бесіди, короткі розповіді, спогади батьків, розглядання сімейних фотографій, реліквій (нагород, газетних та інших статей, особистих речей), відвідування музеїв, виставок, пам'ятників героїв; читання віршів і творів на військово-патріотичну тему; відвідування вистав. Старшим і молодшим членам сім'ї корисно разом дивитися телепередачі про історію країни, народу і героїв, розучувати патріотичні пісні. Дітей слід знайомити з військовою символікою: прапорами, орденами і медалями, почесною зброєю, елементами військової форми - порівнюючи і коментуючи предмети різного часу. Особливого ефекту можна досягти, якщо в будинку є орден і медалі, елементи військової форми, що належать кому-небудь з членів сім'ї. [2]

У патріотичне виховання включається активна підготовка дітей і проведення свят, пам'ятних дат в сім'ї, школі і за місцем проживання, посилену їх участь по догляду за могилами-пам'ятниками героїв. Бажано попередньо познайомити дітей з біографією або історією цього пам'ятника.

Виховання морально-вольових якостей молодших школярів як складової частини патріотичного виховання полягає у формуванні вмінь і навичок діяти цілеспрямовано, самостійно, проявляючи витримку і дисциплінованість, ініціативу і сміливість, долати свою нерішучість і лінь. Цього завдання можна досягти, привчаючи дітей до обов'язкового виконання домашніх і навчальних завдань, громадських доручень, які даються вчителем (школою), заохочуючи їх активну участь в загальношкільних і класних заходах, екскурсіях і спортивних змаганнях, особливо в іграх типу «Джура».

[14]

Про успіхи у формуванні патріотизму можна говорити тільки за умови, якщо у школярів виховані відповідні навички і звички поведінки, тобто вони

мають власний досвід цих відносин. Кожен досвід, як відомо, виробляється шляхом тривалих вправ чи інших видів діяльності поведінки. Ось чому вчителю необхідно залучати учнів в різноманітні види практичної діяльності, пов'язаної з проявом патріотизму. [14]

Ще необхідно пам'ятати, що на дітей, крім педагогів, впливають батьки, і не завжди позитивно. Тому треба патріотично наставляти їх, залучати до участі в заходах, до їх організації і проведення. Як свідчить один з принципів виховання: необхідна єдність виховних дій, тільки тоді можна домогтися результату.

Таким чином, патріотичне виховання вже в молодшому шкільному віці впливає на подальше життя дитини, і від особистісних якостей педагога, від організації його роботи залежить направлять учні свою діяльність на служіння на благо Батьківщини, чи стануть дійсно патріотами Вітчизни. [25]

Велике значення у формуванні патріотичних почуттів має початкова ланка загальноосвітньої школи, де відбувається становлення особистості дитини, розвиток її інтелектуальних і творчих здібностей, досвіду спілкування і співпраці, оволодіння культурою своїх та інших народів, які проживають поруч де формуються основи культурного спілкування, моральної та естетичної вихованості, закладаються первинні цінності і орієнтації особистості [5:54].

В даний час необхідно в початковій школі якомога більше залучати учнів до культури свого народу і розвивати їх національну свідомість. Діти повинні, перш за все "пустити коріння в свою землю і культуру", познайомитися зі своїм споконвічним, а потім освоювати чуже. Ми живемо в багатонаціональній державі і кожному школяреві повинні забезпечити можливість познайомитися зі своєю національною культурою.

"Виховання патріотизму, поряд з інтелектуальним, духовно-моральним, громадянським, фізичним, екологічним, трудовим вихованням, можливо не тільки засобами навчальних дисциплін, а й засобами інваріантної частини базисного навчального плану, в руслі якої учасникам навчального процесу

сьогодні надається можливість розробляти і здійснювати додаткові програми виховання і соціалізації школярів. Будучи компонентами цілісного освітнього простору України, ці програми повинні забезпечувати засвоєння учнями базових національних цінностей на матеріалі етнічних і регіональних культур, задоволення соціальних і культурних потреб учнів і їх батьків [3:56].

Молодший школяр ще багато чого не знає, не вміє, його соціально-моральний досвід недостатній, але у нього є такі характеристики, які переконують, що можна і потрібно займатися патріотичним вихованням вже в цьому віковому періоді.

Патріотичне виховання молодшого школяра також передбачає становлення і формування його ставлення до колективу, сім'ї, праці, людям, які його оточують, своїми обов'язками, а найголовніше, його ставлення до Батьківщини.

Важлива роль у вихованні цих якостей належить урокам по предмету «Я у світі», в якому на уроках розглядаються такі теми як «Рідний край – мала батьківщина», «Транспорт рідного міста», «Що дає наш край країні» і ін.

Однією з форм в патріотичному вихованні молодшого школяра є різні види екскурсій, наприклад такі як: екскурсія на природу; екскурсії, що знайомлять з працею людей; екскурсія по місту (селу); екскурсії в музеї, пов'язані з історією краю, де живемо і т.п.

В даний час вивчення результатів діяльності школярів приділяється досить пильну увагу. Вчителі різних шкіл діляться своїм навчально-методичним досвідом з даної проблеми, опубліковують статті в різних науково - методичних журналах ( «Початкова школа», «Початкова школа і сучасність», «Початкове навчання та виховання» та ін.). Прикладом цьому служить досвід роботи вчителів Сопачівської НВК «ЗОШ I-III ступенів-ДНЗ на тему «Формування активної громадянської позиції, патріотизму учнів початкової школи» де педагог ділиться своїм досвідом з патріотичного виховання молодших школярів на основі факультативного

курсу. «Факультатив базується на принципах природовідповідності, культуровідповідності, на чності, доступності, центрації освіти і виховання на розвиток особистості, що передбачає активне включення дитини в процес оволодіння кращими зразками культури регіону, нації, країни, світової цивілізації».

Вчителі з перших шкільних днів на уроках формують у дітей такі важливі поняття, як «Батьківщина», «Вітчизна», «патріот», «подвиг», «воїн-визволитель». Учні підводять до усвідомлення того, що патріотизм – це любов до Батьківщини.

Пробуджуючи у дітей інтерес до історії, подвигам, можна складати списки книг для прочитання військово – патріотичної тематики для позакласного читання. Деякі прочитані книги потім обговорюються на уроках позакласного читання. Також школярам можна запропонувати відвідувати читальні зали шкільної та міської (сільської) бібліотеки, де можна почитати хороші книги і журнали патріотичної спрямованості.

На зустріч з дітьми обов'язково необхідно запрошувати ветеранів АТО Вони познайомлять школярів з конкретними, фактами героїзму українських воїнів.

У школах доцільно проводити цикли бесід, присвячених символіці країни: створення Державного герба, прапора, тексту і музики гімну (таку роботу в доступній формі цілком можна почати в молодших класах); конкретно для молодших школярів можна було б порадити теми: «Чому прапор нашої Батьківщини – двоколон», «Герб України», «Як виникли символи України» [8: 7].

Патріотичне виховання молодшого школяра ґрунтується на любові до малої Батьківщини, до рідного дому, сім'ї, школі, до рідної природи, культурних надбань свого народу, своєї нації і толерантного ставлення до представників інших національностей. Патріотичне виховання допомагає затвердитися відносно дружби, рівноправності, взаємної поваги, всебічного співробітництва і взаємодопомоги народів і націй. Істинний

патріот шанобливо ставиться і до інших культур, людям інших національностей. Чим вище рівень національної культури, тим вище культура людини взагалі, тим дбайливіше він ставиться до людей іншої національності. Всі ці якості необхідно закладати вже в молодшому шкільному віці.

Патріотичне виховання молодших школярів характеризується появою ряду нових форм, причому таких, які припускають також включення учнів в безпосередню військово-патріотичну діяльність: «зарничка» або «Зірниця», огляди строю та пісні, пошук матеріалів про подвиги рідних і близьких, героїв-земляків, допомога в обладнанні експозиції шкільного музею бойової слави, участь у військово-патріотичних церемоніалах.

Важлива передумова ефективності патріотичного виховання молодших школярів – своєчасне залучення їх до традицій, які народилися в школі і націленим на підготовку патріотів. Тому що саме в молодшому шкільному віці активно розвиваються найважливіші психічні функції і поняття загальнолюдських, моральних цінностей, які потім залишаються все життя, допоможуть знайти своє місце в соціумі [4:10].

Молодших школярів відрізняє спрага пізнавати навколишній світ, отримувати нові враження, звідси – виникнення інтересу до суспільного життя, відносин в ній. Як і в дошкільному періоді, в життєдіяльності молодших школярів визначальне місце належить емоціям, але зміцнюється тенденція звільнення від імпульсивності. На думку психологів, емоції, почуття сприяють переходу зовнішнього впливу в особистий сенс. Період молодшого шкільного віку за своїми психологічними характеристиками найбільш сприятливий для виховання патріотизму, так як молодший школяр відповідає довірою дорослому, йому властива копіювання, сугестивність, емоційна чуйність, щирість почуттів. Знання, враження, пережиті в дитинстві залишаються з людиною на все життя. Молодший шкільний вік – найбільш підходящий для виховання інтересу до суспільних явищ, спільним справах.

Важливо не упустити цього моменту і залучити кожного в насичене життя колективу, що має соціально значущий зміст.

Позакласна робота в початковій школі надає великі можливості для виховання громадянських якостей молодших школярів, вироблення у них первинних навичок громадянської поведінки. Вчителю необхідно забезпечити безперервність громадянського виховання, його відповідність віковим особливостям молодших школярів, а також спільну роботу школи і сім'ї [4:11].

Учитель повинен допомогти дітям усвідомити своє місце в історії свого народу, включати молодших школярів в соціально активну діяльність, в якій вони будуть рости як громадяни і патріоти

Молодший шкільний вік – найбільш підходящий для виховання інтересу до суспільних явищ, для засвоєння моральних норм і ознайомлення дітей з суспільним життям. Через вивчення навчального предмету «Я у світі», більш активне спілкування з однолітками, дорослими, участь у громадському житті (громадські акції, суспільно корисна праця, шкільні та державні свята, колективні творчі справи, турбота про природу і т. Д.), Спільна праця, читання дитячих періодичних видань, перегляд теле – і прослуховування радіопередач діти долучаються до життя своєї країни, пізнають ту реальну соціальну дійсність, яка їх оточує [5:58].

Організуючи патріотичне виховання, слід спиратися на психологічні особливості молодших школярів.

Дитина молодшого шкільного віку мислить образами, конкретними категоріями, емоційно сприймає яскраво забарвлені події та факти. Тому ознайомлення дітей з життям своєї країни необхідно будувати на доступних, конкретних фактах, явищах, подіях, показуючи логічні зв'язки між ними. Це ближче і зрозуміліше дитині. Наприклад, знайомлячи дітей з історією країни, ми просимо їх скласти за допомогою батьків свій родовід. Дізнаючись про своє коріння, про своїх предків, діти через життя близьких їм людей пізнають

історію Батьківщини, вона стає ближче і зрозуміліше, оскільки забарвлюється їх переживаннями.

Молодші школярі, в силу конкретності мислення, ще не можуть усвідомити сутності суспільних явищ і понять. Так, поняття Батьківщина звужується у них до того вузького оточення, в якому вони живуть. Тому виховання патріотизму слід починати з виховання любові до близьких: мамі, татові, дідусеві, бабусі, сестричці; з любові до дому, в якому дитина живе; саду, дереву, яке росте біля будинку; річці, в якій купається влітку; близького оточення – до того, що поруч, що зрозуміло, взаємодія з якою пройнятий емоціями і переживаннями: в саду росте яблунька, посаджена на честь його народження; під цим деревом він сидів, коли грали в хованки; в лісі він збирав стиглу запашну суницю; в городі він допомагав садити і прибирати картоплю; в рідному домі завжди тепло і затишно. Це і є для малюка Батьківщина – близька, зрозуміла, рідна, наповнена звуками і запахами.

Відома емоційність молодших школярів диктує педагогу необхідність наділяти знання про суспільство, Батьківщини та її історії в яскраву образну форму, спиратися на емоції і почуття дітей. Всі справи, що проводяться в класі, повинні бути наочними, конкретними. Якщо дитина емоційно не пережив те, про що розповідає вчитель, або те, що він робить сам (бере участь в озелененні школи, облаштуванні шкільної території, прикрасі класу, привітанні ветеранів, в суспільно цінних акціях), то почуте або зроблене не залишить глибокого сліду в його душі. Так, запланована вчителем зустріч з ветераном може залишити дітей байдужими. Але якщо діти заздалегідь готувалися до зустрічі (готували подарунки, придумували питання, барвисто оформляли запрошення), вона надовго запам'ятається і її захочеться повторити [3:59].

Слід врахувати і таку особливість молодших школярів, як активність. Готовність до активних дій, до пошуку нових вражень і нових друзів, відкритість будь-якому життєвому досвіду, величезна енергія дітей цього віку надають широкі і різноманітні можливості в організації патріотичного



виховання. Діти із задоволенням беруть участь в різних видах діяльності, виконують доручення, трудяться на користь суспільства. Робота в групі, суспільно значуща і суспільно оцінювана, дуже подобається дітям.

Оскільки молодші школярі ще недалеко пішли від дошкільнят і гра продовжує займати в їх житті важливе місце, в патріотичному вихованні необхідно широко використовувати гру, ігрове оформлення, ігрові моменти. Це можуть бути пізнавальні, екологічні, рухливі ігри, оформлення громадських акцій, ігрові назви, девізи – все те, що імпонує сприйняттю молодшого школяра і робить дуже серйозні поняття близькими і доступними [7:22].

Все вищесказане говорить про те, що молодший шкільний вік – найбільш підходящий для виховання інтересу до суспільних явищ, до життя своєї країни. Важливо не упустити цей момент і залучити кожного в насичену цікаву життя, діяльність колективу, спрямовану на прояв турботи про найближче, а потім і далекому оточенні дітей. Але при цьому необхідно дати кожній дитині реальну можливість зайняти активну позицію в організації групової діяльності: визначенні її мети, планування, пошуку способів і засобів її виконання, аналізі та оцінці результатів. Вміла організація спільних справ, де діти по-справжньому можуть проявити себе – хороша школа виховання соціальної активності, громадянськості, а в кінцевому підсумку – патріотизму.

### **Висновки до I розділу**

Структурно патріотичні якості складаються з трьох взаємопов'язаних компонентів – інформаційно-когнітивного, емоційно-чуттєвого, мотиваційно-поведінкового, зміст та критерії яких визначено у моделі.

*Інформаційно-когнітивний компонент* охоплює знання, мислення, судження. Патріотичні якості є результатом стійкого і цілеспрямованого пізнання, яке існує в яскравих образах, що запам'ятовуються; воно спрямоване на пізнавання і позитивне оцінювання свого міста, краю, країни.

Основою патріотичного виховання є становлення особистості, яка знає історію, культуру, звичаї і традиції свого народу, знайома з правами й обов'язками громадянина. Інформаційно-когнітивний компонент базується на п'яти основних групах елементів: найменування (знання назв Великої і Малої Батьківщини), територія (просторові уявлення про Батьківщину), символи (наочні образи Великої і Малої Батьківщини), національні образи (знання культурних архетипів), персоніфікація (ідентифікація Батьківщини з конкретними особами).

Патріотичні почуття – приналежність до свого народу, любов до країни, оптимізм та віра в можливість змін життя на краще завдяки своїй активності – формуються з дитинства протягом життя людини. Це *емоційно-чуттєвий компонент*, який складається з трьох груп елементів: значущості поняття «Батьківщина»; позитивної оцінки власної країни, регіону, міста; активного інтересу до своєї країни, регіону, міста. Він також передбачає наявність вольових якостей для реалізації патріотичних переконань, відповідальність школярів за свої дії, вчинки, готовність у майбутньому відстояти незалежність, суверенітет України.

Уміння і навички творчої громадської діяльності і поведінки, виконання обов'язків і дотримання закону, посильна турбота про благо народу, усвідомлена самоорганізація і самовдосконалення патріотичних рис включено до *мотиваційно-поведінкового компоненту*.

У дослідженні вказано оптимальні педагогічні умови успішного патріотичного виховання:

- взаємодія школи та сім'ї;
- реалізація народознавчого підходу на засадах наступності між дошкільною та початковою освітою;
- органічне поєднання навчальних і виховних завдань;
- постійного вдосконалення форм і методів позаурочної виховної роботи.

Результати проведеного дослідження знайшли відображення в таких публікаціях автора [2].

## РОЗДІЛ II.

### ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВСТВА У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

#### **2.1. Вивчення історії рідного краю як засіб формування патріотичного виховання молодших школярів**

В.Сухомлинський вважав, що учень стає справжньою людиною, патріотом, коли він разом із педагогом торує шлях від любові до рідного краю до розуміння історичної долі народів світу.

Зміни останніх років у соціально-економічному житті країни і суспільній свідомості змушують суспільство опиратися на те, що засноване, що не спотворено часом, має цінність не для одного, двох, а для десятків поколінь людей, тобто шукати опору в краєзнавчих лініях, в кращих традиціях минулого, у своїй природі.

Важлива роль комплексного вивчення своєї малої Батьківщини була усвідомлена давно. На початку ХХ ст. таке вивчення стали називати краєзнавством. В роботі академіка Д. С. Лихачова «Краєзнавство як наука і як діяльність» дуже чітко сформульовано: «Ми не зберігаємо старовину не тому, що її багато, не тому, що серед нас мало патріотів, які люблять рідну історію і рідне мистецтво, а тому, що занадто поспішаємо, занадто чекаємо негайної «віддачі», не віримо в повільні цінителі душі. А адже пам'ятники старовини виховують, як доглянуті ліси виховують дбайливе ставлення до навколишньої природи».

Історія вчить людину любити свій народ, землю, на якій він живе. Поняття «патріотизм» у багатьох викликало іронічну посмішку. Але ж саме завдяки любові до Батьківщини нашому народові вдавалося виходити з найскладніших ситуацій у важкі періоди історії. Тому нам необхідне відродження високих громадянських почуттів. І починати цю роботу найкраще з рідного порога. З малої Батьківщини. [18]

Вивчення історії рідної землі, історії нашої Батьківщини, бойових, трудових і культурних традицій, традицій народу було і залишається найважливішим напрямком у вихованні у дітей і підлітків патріотизму, почуття любові до нашої великої Батьківщини, до малої і великої Батьківщини. [18]

Ознайомлення з історією свого міста, селища його характером, культурою – це, безсумнівно, один з найбільш найважливіших кроків на шляху до становлення маленького громадянина і, в недалекому майбутньому, – істинного патріота. Краєзнавча діяльність дозволяє дитині, беручи участь у позакласних заняттях здійснюючи тематичні прогулянки та екскурсії, познайомитися зі своїм містом, селищем вивчити свою країну, починаючи з «малої Батьківщини», пізнати патріотичні, трудові, духовно-моральні традиції народу. А це і є витoki і основа патріотичного виховання.

Патріотизм проявляється у вчинках і в діяльності людини. Зароджуючись з любові до своєї «малої Батьківщини», патріотичні почуття, пройшовши через цілий ряд, етапів на шляху до своєї зрілості, піднімаються до загальнодержавного патріотичного самосвідомості, до усвідомленої любові до своєї Вітчизни. Патріотизм завжди конкретний, спрямований на реальні об'єкти. Діяльна сторона патріотизму є визначальною, саме вона здатна перетворити чуттєве початок в конкретні для Вітчизни і держави справи і вчинки. [21]

Процес пізнання Батьківщини реалізується в предметно-наочної, активній формі, коли дитина безпосередньо бачить, чує, відчуває навколишній світ, сприймає його в більш яскравих, емоційно-насичених, запам'ятовуються образах, ніж ті, які постають перед ним зі сторінок книг, навчальних посібників і т. п. Так виховуються любов до Батьківщини, її природу, історію, культуру, людям.

Добре відомо, що провідною діяльністю для молодших школярів є навчальна – звідси велика роль пізнавальної діяльності у розвитку дітей. Молодші школярі цікаві і допитливі. Вони відкриті, емоційні й безпосередні.

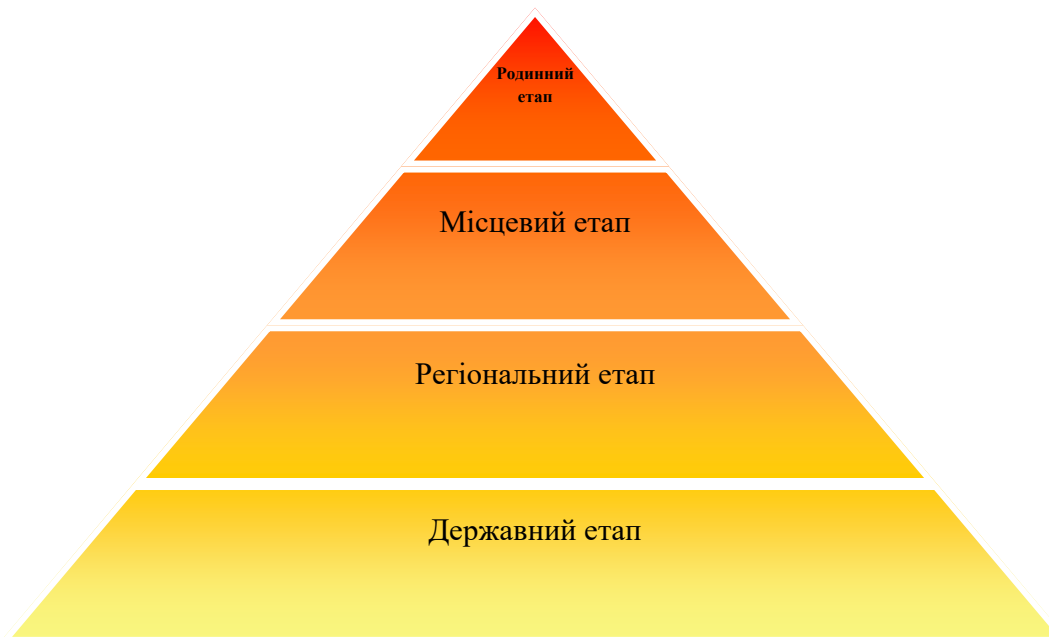
Вони діяльні й активні за своєю природою, хоча часто переоцінюють свої можливості. Саме краєзнавча діяльність, в якій молодші школярі вступають в безпосередній контакт з навколишнім світом, дозволяє їм реалізувати свою потребу в пізнавальній та фізичній активності, відкривати «секрети» навколишнього світу, формує образ Батьківщини.

Органічне зєднання навчальної та краєзнавчої роботи з вивчення молодшими школярами сторінок історії та культури рідного міста селища народжує у дітей любов до Батьківщини, бо по-справжньому любити можна те, що дуже добре знаєш. Активне включення дітей в діалог з навколишнім світом сприяє розвитку їх творчих здібностей, самостійності і відповідальності. В результаті проведеної роботи дітям хочеться бути схожими на тих, хто складає славу і гордість рідного краю. [21]

Це сприяє пошуку дітьми ідеалів в наш непростий час.

## **2.2. Основні етапи краєзнавчої роботи**

Патріотичне виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи здійснюється поетапно. Послідовність чергування етапів визначається залежно від змісту формованого поняття, рівня загального розвитку учнів, їхнього попереднього досвіду.



**Рис. 5.**

### **Етапи патріотичного виховання молодших школярів.**

*Перший етап* – **родинний** (сприйняття Батьківщини через свою сім'ю) – рекомендується проводити з учнями перших класів.

Завданням означеного етапу є усвідомлення понять сім'ї, її значення для людини і суспільства.

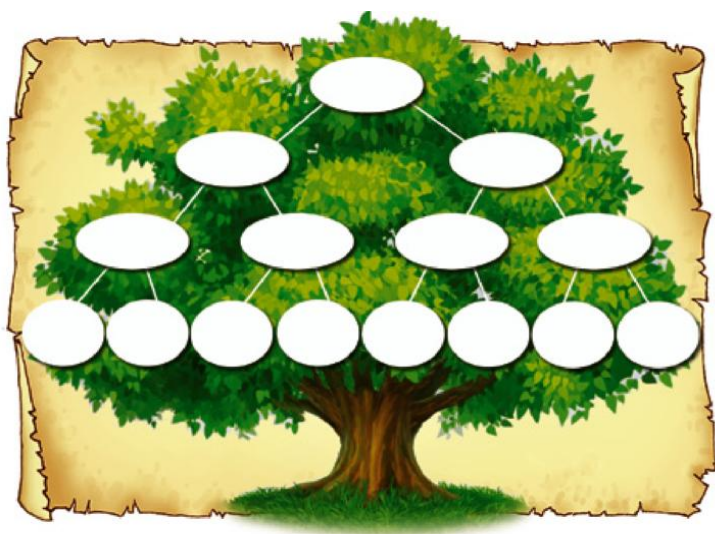
На цьому етапі широко застосовуються засоби сімейної генеалогії [2].

Започатковуючи роботу, виходимо з ідеї про те, що для молодшого школяра сім'я є первинним віддзеркаленням суспільства, його осередком. Сім'я є джерелом і важливою ланкою передачі дитині соціально-історичного досвіду, передусім, досвіду емоційних і ділових взаємин між людьми.

Сім'я – це джерело, що дає силу для духовного розвитку, допомагає дитині адаптуватися в суспільстві, знайти себе в житті. У процесі роботи на цьому етапі у дитини формуються уявлення про сім'ю, час, історію, географію, світ професій і захоплень, а паралельно з цим – моральні орієнтири майбутнього життєвого вибору. Окрім цього, навчання навичкам відтворення значущих подій сімейної історії спрямоване на

створення зони біографічного розвитку дитини на найближчих 12 – 15 років, коли дитина, що подорослішала, створюватиме власну сім'ю.

Використання генеалогії в початковій школі, враховуючи вікові психологічні особливості дітей, обмежується тільки чотирма поколіннями: дитина, мати й тато, бабусі й дідусі, прадідусі й прабабусі. Але робота навіть у цих межах дуже значуща для сім'ї і дитини. На першому етапі ми виходимо з результатів практичного досвіду роботи в цьому напрямі: чим раніше дитина дізнається про історію своєї сім'ї, тим більш свідомо будуватиме своє життя, продовжуватиме історію свого роду; чим повніший і позитивніший процес пізнання дитиною світу, тим більш конструктивною буде й її відношення до свого життя і до життя інших людей; вивчення дитиною сімейної історії допомагає їй орієнтуватися в життєвих обставинах; генеалогія – це один із способів сімейної й соціальної терапії нашого суспільства, спосіб формування толерантності та взаєморозуміння в сім'ї.



**Рис. 6. Родинне дерево.**

Це тим більш актуально, якщо врахувати сучасні негативні тенденції, серед яких можна вказати: розпад зв'язків між поколіннями, зникнення сімейних традицій і послаблення ролі сім'ї у вихованні дитини; перехід від авторитарного стилю спілкування до особистісно орієнтованої моделі



взаємодії дорослого і дитини; невідповідність сім'ї до виховання дитини як носія цінностей, реліквій, звичаїв свого роду й як гідного представника майбутнього покоління; недолік психолого-педагогічної допомоги сім'ї в створенні сприятливого клімату.

Для цього вчителем проводяться декілька позакласних заходів, не перенавантажуючи першокласників і враховуючи їхні психолого-фізіологічні особливості. Тому при проведенні цього етапу використовуються переважно наочні й ігрові методи (використання музейних стендів, схем, макетів, малюнків, фото, музейні екскурсії, пішохідні екскурсії містом, подорожі вихідного дня). Заходи цього етапу рекомендовано починати з класної години у формі бесіди на тему «Твоя сім'я», метою якої є ознайомлення молодших школярів із національними традиціями й сформувати шанобливе ставлення дитини до сім'ї.

*Завдання:* дати первинне уявлення про сім'ю, її функції; розповісти про етнічні сімейні традиції різних народів України, у тому числі свого регіону (не більше 2 – 3 народів); про родовід і родовідне дерево сім'ї; про традиційні звернення до матері, батька, бабусі, дідуся, тітки, дядька, старшого брата і сестри; дати завдання – разом із батьками скласти родовідне дерево сім'ї.

*Зміст конкурсу «Склади свій родовід»* передбачає складання (спільно з батьками) простого генеалогічного дерева з вказівкою основних відомостей (ім'я, прізвище; дати народження і смерті, місце народження, професія або заняття). Вчитель показує зразок такого родовідного дерева з чітко сформульованими умовами.

Умови конкурсу: перемагає той, хто:

- а) вкаже не лише ім'я і прізвище, але і місце народження, заняття своїх предків;
- б) у кого родовід виявиться більшим (до якого коліна);
- в) чиє родовідне дерево буде краще оформлено.

Конкурс розрахований на тривалий час, його підсумки підводяться у кінці навчального року.

В ході таких заходів слід неодноразово нагадувати першокласникам про конкурс.

Для успішного виконання слід також розповісти про конкурс батькам на батьківських зборах, оскільки без допомоги батьків виконати завдання буде неможливо. Бажано дати кожному зразок такого родовідного дерева з чітко сформульованими умовами.

Наступний блок заходів пов'язаний із темою «Професії наших батьків» навчального предмета «Я у світі». Відвідування експозицій краєзнавчого музею, присвячених трудовій славі мешканців супроводжується розповіддю про професії, які поширені в місті, показом відповідного ілюстративного матеріалу.

В ході екскурсії обов'язково мають бути названі прізвища героїв праці або видатних працівників. Екскурсія розрахована на 30 – 40 хвилин. Можлива лекція в музеї із залученням працівників музею (згідно з планами музеїв, екскурсії такої тематичної спрямованості обов'язково мають бути в кожному краєзнавчому музеї; виняток становлять тільки спеціалізовані музеї).

Також важливим у цьому блоці заходів є відвідування одного або декількох підприємств населеного пункту з поясненням того, які професії представлені, яке значення вони мають для міста. Екскурсія розрахована на 60 хвилин. Можливе залучення адміністративних працівників підприємства (за попередньою домовленістю). На деяких великих підприємствах передбачені такі екскурсії, що проводяться співробітниками відділу реклами.

В процесі пішохідної екскурсії населеним пунктом за темою «Професії нашого міста» вчитель показує школярам різні об'єкти – будівлі, дороги, дерев'яні будови, транспортні засоби. Рекомендується запропонувати молодшим школярам спочатку самим розповісти про ці професії. Вчитель доповнює відповідь учнів, детальніше розповідаючи про

професії. Екскурсія розрахована на 60 хвилин. Підсумком цього етапу роботи в першому класі може стати виставка сімейних альбомів «Історія сім'ї» та організація «Свята сім'ї». «Свято сім'ї» може бути колективним виходом першокласників спільно з батьками на природу у весняний період (похід вихідного дня, автобусна екскурсія).

Аналізуючи результати цього етапу, повинно враховувати такі моменти:

- обізнаність дитини з інформацією про свою родину;
- наявність інтересу до завдання та бажання його виконувати; прояв добрих почуттів до членів родини, бажання їм допомогти.

Результатом родинного етапу повинно стати розширення знань учнів про свою родину, повага до її історії, прояв турботи за неї.

*Другий етап – місцевий* (усвідомлення Батьківщини через своє місто) передбачається проводити у другому класі.

Змістом цього етапу є усвідомлення понять Малої Батьківщини як «моя домівка», «моя вулиця», «моє місто (селище)», їх історія і традиції.

Молодші школярі пізнають соціальну реальність з безпосереднього життя, що оточує їх, спостерігаючи за тим, що відбувається навколо них, знайомлячись з історичними пам'ятниками, здійснюючи екскурсії в місцеві музеї, красзнавчі подорожі. Тому на другому етапі повинно виходити з того, що для молодшого школяра у минулому і сьогоденні міста (селища) відбивається минуле і сьогодення всієї країни. Його місто (село) для нього – це проекція Батьківщини.

На означеному етапі рекомендується широко залучати засоби музейної педагогіки [5].

При цьому зазначимо два моменти.

*По-перше*, слід викликати в учнів цілеспрямований інтерес до тієї інформації, яку йому має намір повідомити вчитель (екскурсовод). Інакше кажучи, дитина повинна досить чітко усвідомити те, що вона хоче побачити

в музеї і прагнути до цього. Інакше відвідування музею перетвориться на розглядання експонатів і не досягне своєї мети.

*По-друге*, важливим є рівень підготовки молодшого школяра до інформації, яку він отримає. Інакше кажучи, учень до моменту екскурсії повинен мати деякий обсяг знань про предмет екскурсії.

Кожна група екскурсій має свою специфіку і вимагає серйозної попередньої підготовки керівника й учнів.

Після проведення музейного заняття (екскурсії) слід не меншу увагу приділити завершальному етапу, передбачивши можливість максимального закріплення й осмислення молодшими школярами отриманої інформації. Відразу після екскурсії необхідно актуалізувати отриманий молодшими школярами матеріал, зв'язавши минуле міста (селища) з сьогоденням і майбутнім.

Рекомендується за допомогою навідних запитань сформувати в учнів думки про те, що:

- а) найціннішим надбанням суспільства є люди, які і створили все, що молодші школярі щойно бачили;
- б) сьогодення залежить від минулого, а майбутнє – від сьогодення;
- в) майбутнє нашого міста (селища) – це майбутнє школярів.

Проте далеко не всі населені пункти мають власні музеї. Це стосується, передусім, населених пунктів сільської місцевості. Екскурсія в музеї може бути замінена на пішохідну екскурсію: школярів можна провести через село на околицю й організувати екскурсію просто неба. В цьому випадку завдання вчителя дещо ускладнюється – йому самому доведеться готувати такий екскурсійний матеріал [6].

При самостійному складанні екскурсії інформація має бути об'єктивною, науковою, доступною для розуміння. Вчителю не слід перенавантажувати інформацію датами і фактами, більше уваги слід

приділяти побутовим подробицям життя людей у минулому, так званій “повсякденній історії”, яка сприймається у цьому віці значно краще.

Дуже важливо, щоб у ході проведення заходу була забезпечена повна безпека для життя і здоров'я учнів. Підсумком роботи може стати участь у конкурсі “Мoje місто” (виставка малюнків, карт, аплікацій). До уваги при аналізі результатів цього етапу треба враховувати обізнаність дитини з інформацією про своє місто (селище) ; наявність інтересу до завдання та бажання його виконувати; прояв відповідальності за своє місто (селище). Як правило, після другого етапу експерименту зберігається тенденція збільшення позитивної динаміки знань молодших школярів про своє місто, зростає інтерес до нього.

*Третій етап* – **регіональний** (усвідомлення Батьківщини через свій регіон), передбачений у третьому класі і тісно пов'язаний із темою «Пам'ятники культури рідного краю». Зміст цього етапу: закріплення і поширення знань про край, його людей, історію, традиції, вірування; виховання гордості за нього, уявлення про нього як про частину Великої Батьківщини.

Підсумком роботи може стати участь у конкурсі «Мій край» (виставка малюнків, карт, аплікацій).

На цьому етапі широко застосовуються методи краєзнавчої подорожі – учнівські походи. Походи в залежності від території проведення поділяються на місцеві та дальні. До місцевих належать походи та експедиції, що проводяться в межах області (автономної республіки), в якій проживають (навчаються) учні.

Перед початком екскурсії учитель заздалегідь у класі повідомляє учням мету, план і маршрут екскурсії, роздає завдання для самостійної роботи. Крім того, необхідно провести інструктаж про правила поведінки на природі, про рух на маршруті, про вимоги дисципліни [7]. Тоді ж необхідно розбити учнів на групи для виконання самостійної роботи. Загальні завдання треба повідомити всій групі, а конкретні – індивідуально

кожному учневі. Необхідно пояснити, що і як треба підготувати екскурсантам, які мають бути зроблені записи, як оформити результати спостережень.

Слід організувати активну роботу екскурсантів так, щоб вони не залишалися тільки глядачами і слухачами. З цією метою їм слід заздалегідь дати індивідуальні самостійні завдання (наприклад, звернути увагу на окремі аспекти спостережуваних об'єктів). Слід також передбачити можливість перегляду зібраного матеріалу, узагальнення і звіту екскурсантів про виконання поставлених завдань. Цю роботу остаточно завершують і узагальнюють уже в школі. Інформація, яку отримують молодші школярі під час навчальної подорожі (екскурсії), має бути конкретна і цілеспрямована.

Слід уникати довгих словесних пояснень, не прив'язаних до певного об'єкту. Не слід також перенавантажувати екскурсантів безліччю спеціальних термінів і назв тих або інших об'єктів. Слід мати на увазі, що дітям властиве бажання узнати назву того або іншого предмета – це абсолютно природне прагнення співвіднести предметне й словесне уявлення про конкретний об'єкт.

Але, як правило, на екскурсіях із молодшими школярами доцільно розглянути не більше 8 – 10 об'єктів, що не повинно супроводжуватися перевантаженням пам'яті термінологією. Давати назви необхідно, але в невеликій кількості, щоб вони не втомлювали учнів.

Екскурсія (навчальна подорож) повинна вважатися закінченою для екскурсантів тільки після того, як вони підведуть підсумок її результатам. Це рекомендується робити наступного ж дня після проведеного заходу, доки враження свіжі в пам'яті школярів. На класній годині можна послухати доповіді тих екскурсантів, які отримали самостійні індивідуальні завдання напередодні. Як і після музейної екскурсії, результати навчальної подорожі (екскурсії), слід закріпити за допомогою системи заздалегідь продуманих заходів. Це можуть бути

конкурси малюнків, твори. При цьому абсолютно необов'язково говорити екскурсантам до самого походу (екскурсії) про майбутні конкурси або розкривати їх подробиці. Вони можуть бути доповнені малюнками, гербарієм із зібраних рослин, гірських порід. Із зібраних матеріалів і малюнків можна організувати виставку за темою екскурсії. Кращі матеріали можна передати для наступного використання до шкільного кабінету або в шкільний музей. Час проведення активної частини екскурсії для молодших школярів не повинен перевищувати 45 хвилин, оскільки триваліші екскурсії стомлюють учнів. Тому рекомендується обов'язково робити перерви (привали), частота й тривалість яких залежить від специфіки кожного конкретного заходу: віку екскурсантів, їхньої кількості, рівня фізичної складності походу (ландшафту, природних і кліматичних умов самої подорожі).

На третьому етапі експерименту зазначаються позитивні зміни знань молодших школярів про свій край, поваги до його історії, турботи за його майбутнє. Активніше формується відповідальність за свою Малу Батьківщину й прагнення брати участь в її вдосконаленні.

*Четвертий етап – державний*, присвячений роботі з учнями четвертого класу. Зміст етапу: закріплення і розширення знань, отриманих учнями у 1 – 3 класах, взаємозв'язки понять сім'я – будинок – вулиця – школа – місто (селище) – край – Батьківщина; турбота про Батьківщину; праця на благо Батьківщини; людина як патріот своєї Батьківщини.

На цьому етапі задіяні засоби не лише краєзнавства, але й музеєзнавства, військової історії, застосовуються елементи пошукової роботи. Але основний пріоритет, на думку автора, належить краєзнавчій роботі.

Боротьба проти зовнішнього ворога – одна з самих універсальних тем, які можуть бути використані у формуванні патріотичних почуттів. Тому викладачам слід робити акцент не на політичних обставинах, пов'язаних із відмінностями ідеологій різних рухів у роки війни (молодший школяр не

готовий до цієї інформації), а на героїзмі і мужності захисників Вітчизни. Значним заходом на четвертому етапі патріотичного виховання є участь у формуванні шкільного музею (музейного куточка).

Матеріали експозиції музею, систематизовані й представлені для учнів у доступній формі, дають їм реальну можливість зіткнутися з героїчною історією свого народу, своєї Вітчизни.

Музей – це повчальне та розвивальне середовище, яке дає найістотніший результат у героїко-патріотичному вихованні молодших школярів. У зв'язку з труднощами розміщення й змісту шкільного музею, для невеликих сільських шкіл може бути рекомендований шкільний куточок. Музей може займати одне приміщення, частина матеріалів може бути розташованою на стендах в коридорі. У приміщенні музею може бути передбачене проведення занять, знаходитися навчальне обладнання (столи, стільці).

Експонати музею мають бути розподілені за розділами та експозиціями відповідно до їх тематики, призначення, завдань.

Молодші школярі можуть бути задіяні у формуванні шкільного музею таким чином:

- Збір необхідної інформації краєзнавчого характеру (за допомогою батьків і педагогів). Наприклад, це може бути виконання завдання, пов'язаного з опитуванням учасників війни, що мешкають у місті, селищі прабабусь і прадідусів, знайомих; пошук старих військових фотографій і листів серед своїх родичів і знайомих; пошук інформації про місця поховань захисників міста, партизан, жертв масових розстрілів.
- Допомога в підготовці експозиційного матеріалу. Наприклад, участь у конкурсі-виставці на кращий малюнок, присвячений Дню Перемоги; підготовка макетів пам'ятників війни, об'ємних карт місць битв.



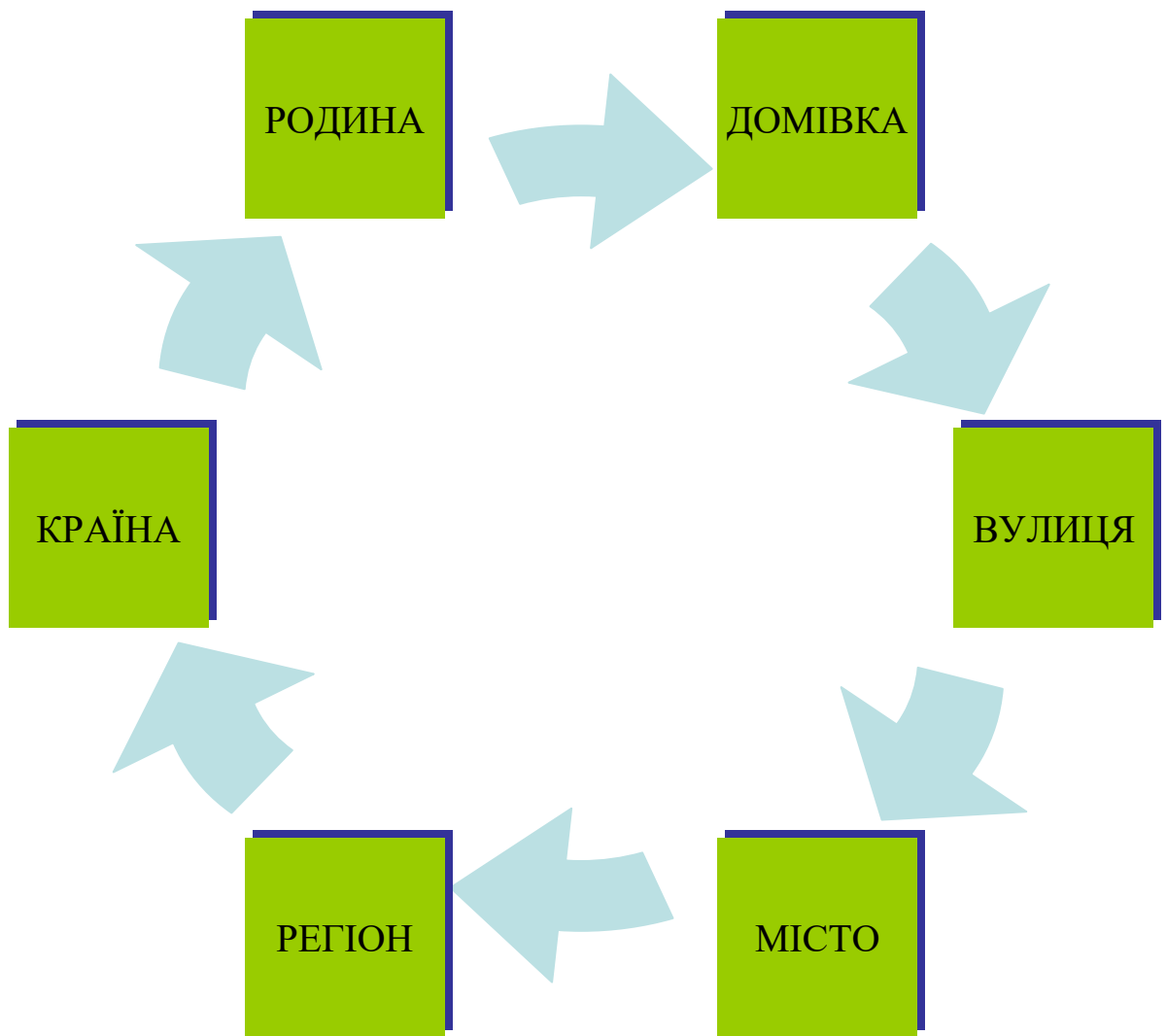
- Проведення самостійних екскурсій для своїх однолітків найбільше підготовленими й активними учасниками. У музеї проводяться екскурсії з окремих розділів експозиції, а також екскурсії до історичних пам'ятників міста, району, селища. Молодші школярі починають раніше залучатися до такого шкільного предмету, як історія.

Окрім музейної роботи, на цьому етапі слід також провести цикл екскурсій місцями бойової слави міста (селища, району). Об'єктами екскурсій можуть стати: пам'ятники героям історичних подій, меморіали, пам'ятні дошки; братські могили, місця поховань захисників міста і жертв масових розстрілів; підприємства міста, що внесли свій вклад до Перемоги; вулиці, проспекти, площі, що носять імена героїв; інші пам'ятні місця (місця битв; історичні будівлі, де під час війни розташовувались історичні важливі об'єкти).

Також увагу молодших школярів потрібно звернути не лише на бойове минуле країни, міста (селища, району, краю), але і на захист своєї Батьківщини сьогодні. З цією метою слід провести відвідування військового підрозділу (військової частини) місцевого гарнізону, дислокованого в межах міста (району).

Метою цього заходу є ознайомлення молодших школярів із умовами життя солдатів у військовій частині, з їх військовою службою, особливостями побуту; виховання почуття пошани до людей, професія яких – захищати Батьківщину; формування бажання учнів вирости схожими на сміливих і вмілих солдатів. Висновки.

Таким чином, реалізація зазначених етапів патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи забезпечує підвищення рівня патріотичної вихованості. На кожному етапі у молодших школярів формуються уявлення, що ускладнюють та разом створюють взаємозв'язок між базовими складовими патріотизму:



**Рис.7. Базові складові патріотизму.**

Послідовність чергування етапів визначено залежно від змісту поняття, що формується, рівня загального розвитку учнів, їхнього попереднього суспільного досвіду.

На першому етапі переважали методи *«сімейної генеалогії»*, на другому – *музейної педагогіки*, на третьому – *красзнавчі подорожі*, на четвертому – *заходи за участю державних установ міста (селища)*.

Запорукою успіху у справі патріотичного виховання молодших школярів є:

- послідовність і безперервність,
- системність та спрямованість.

Зазначені заходи самі по собі є новими, але їх потрібно зв'язати однією з ідей, постійно акцентуючи увагу на поняттях, що формуються, повинна бути система, чітка.

### **2.3. Методи і засоби красзнавчої роботи.**

Для реалізації національно-патріотичного виховання необхідна системна робота, що передбачає забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання дітей у процесі навчання і позакласної діяльності. Адже як свідчать результати педагогічних досліджень достеменно встановлено, що 40 відсотків від загального обсягу виховних впливів на особистість дитини здійснює освітнє середовище, в якому вона перебуває. Ця цифра в кожному конкретному випадку шкільної практики варіюється відповідно до особливостей області, школи, класу, його мікрогруп та індивідуальних особливостей самих дітей. Але слід визнати, що поміж інших джерел впливу на становлення й розвиток дитини (сім'я, однолітки, позашкільні освітні заклади та ін.) школа посідає домінуючі позиції, тож і відповідальності на неї покладається більше, і можливостей перед нею відкривається більше.

Як визначено в рекомендаціях наданих Міністерством освіти і науки в 2016 році національно-патріотичне виховання – справа, що за своїм значенням є стратегічним завданням. Не менш важливим є повсякденне виховання у молоді поваги до Конституції держави – як основного закону держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну. З найменших років діти мають знайомитись з державними символами їх значенням для народу, їх історією, правилами використання [2]. Тому важливо залучати молодших школярів до загальношкільних заходів по відзначенню «Дня Конституції», «Дня прапора», «Дня незалежності».

Вчитель має формувати моральні якості особистості, культуру поведінки, виховувати бережливе ставлення до природи, розвивати мотивацію до праці. Також необхідно виховувати в учнівській молоді національну самосвідомість, налаштованість на осмислення моральних та культурних цінностей, історії, систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності. Наприклад перший урок в навчальному році зазвичай проходить на національну тематику. Під час годин спілкування чи занять в групі продовженого в учнів доцільно виховувати ці моральні якості.

Виховання в учнів громадянської позиції, вивчення та популяризацію історії українського козацтва, збереження і пропаганду історико-культурної спадщини українського народу, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді, формування готовності до захисту Вітчизни можна здійснювати не тільки під час навчання. У навчально-виховний процес мають впроваджуватися форми і методи виховної роботи, що лежать в основі козацької педагогіки. Знайомити молодших школярів з козацькою можна з допомогою участі в органах шкільного самоврядування.

Зараз поширення в навчальних закладах набувають «Козацькі республіки» з козацькими звичаями та устроєм. Учні молодших класів, як правило, отримують звання «козачата». Діти залюбки беруть участь у житті козацької республіки. Таким чином вони знайомляться з історією та традиціями козащини. Популярними серед дітей і спортивні змагання «Шляхами лицарської слави», «Нумо, козачата!».

Національно самосвідома особистість поважає та любить рідну мову. Володіння українською мовою та використання її повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України. Прививати любов до мови допоможуть читання українських казок, розігрування рольових ігор з народознавчої тематики. Учні з перших класів знайомляться з творчістю видатних українських поетів та письменників: Тарасом

Шевченком, Лесею Українкою, та іншими. Слід знайомство з світилами українського народу перетворити в яскраву подію, щоб відкласти слід в дитячому серці. Наприклад залучити дітей до театральної постанови, чи рольового читання, перегляду фільму знятого на основі твору. Мова сприяє вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації, це як код праісторичної пам'яті. Важливо не тільки вживати її на уроках чи в позакласній роботі. Цікавим та продуктивним для учнів молодшого шкільного віку є вивчення фольклору рідного краю. Необхідно відновити традиції української пісні під час шкільних свят. Неодмінно зростає інтерес до рідної мови під час літературних читань «Лунає пісня душі». Під час новорічних свят варто згадати про традиції колядування, щедрювання та засівання. Чільне місце на уроках української мови повинно займати використання малих фольклорних форм – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок тощо. Наприклад українські щедрівки – візитна картка українців по всьому світу. Доцільним є проведення тематичних уроків з української мови: «Свято рідної мови», «Шевченківське слово» та ін.

Через мовне посередництво ми долучаємо школярів до національної історії, до різних масивів національної культури, та до глибинної сутності народного життя.

Під час уроків з вивчення розділу «Мова і мовлення» необхідно звертати увагу учнів на багатство і милозвучність української мови, захоплювати дітей її красою, пробуджувати любов до рідного слова, прагнення вивчати українську мову. У 3-4 класах слід пояснювати значення української мови для становлення незалежної самостійної держави України, роль української мови як державної. Формуючи культуру спілкування, доцільно збагачувати мовлення молодших школярів українськими формами звертання та формулами мовленнєвого етикету, пробуджувати інтерес до походження цих формул, показувати їх зв'язок із національними традиціями і звичаями

українців. У процесі опрацювання правила вживання великої літери у власних назвах варто зосередити увагу учнів на застосуванні цього правила під час запису назви нашої Батьківщини, її столиці, рідного міста чи села, річок, морів, гір та інших географічних назв України. При цьому цінним для патріотичного виховання буде опрацювання текстів про походження цих назв, про красу і неповторність визначних місць України, про історичне минуле нашої країни та її відомих людей (письменників, художників, історичних постатей, спортсменів, акторів, артистів тощо). Реалізуючи їх виховний потенціал, варто пояснювати дітям, що багатство і розмаїття народної творчості свідчить про мудрість і талановитість українського народу, а знання і трепетне ставлення до них стане запорукою збереження цього багатства для майбутніх поколінь. Текстоцентричний принцип навчання української мови створює можливості для використання різноманітних текстів виховного і повчального змісту. Через тексти (аналіз їх змісту) доцільно виховувати в молодших школярів любов до рідного краю і своєї Батьківщини, повагу до національних традицій і символів українського народу, повагу до людей інших національностей, їхніх звичаїв і традицій, почуття гордості за відомих людей України, турботливе ставлення до цінностей і надбань нашої країни. Важливо дати учням усвідомлення гордості за рідну мову, щоб ті свідомо нею користувалися, не соромилися, не вважали меншовартісною.

Одночасно школа має проводити інформаційно-просвітницьку роботу з батьками, спрямовану на формування толерантності, поваги до культури, історії, мови, звичаїв та традицій як українців так і представників різних національностей за участю психологів, істориків, працівників кримінальної міліції.

*«Без роду немає народу».* Таким принципом вчитель має керуватися при вивченні історії рідного краю. В навчальному та виховному плані повинні міститися заходи, спрямовані на вивчення родоводу, історії сім'ї школяра. Це і складання родинного дерева разом з батьками, і створення малюнків «Моя

родина – моя фортеця», і можливо також створення фотовиставок, написання творів на цю тематику. Так підтримується зв'язок поколінь від діда прадіда до сина і внука.

Наступною ланкою є дослідження історії своєї малої Батьківщини – краю де народився. Всі стежинки, річки, вулиці, гаї та ліси можуть стати предметом пізнавальних інтересів учнів. Доречними є екскурсії по рідним околицям. До пошукової роботи у вивченні історії міста чи села можна залучити і батьків – «Спитай у тата та мами»...

У молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї; родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, краю, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій. У початкових класах соціальна і громадянська компетентності як ключові є міждисциплінарними та інтегруються через усі освітні галузі і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, дотримання соціальних норм і правил. Патріотичне виховання молодших школярів на уроках української мови здійснюється через реалізацію соціокультурної змістової лінії. Невід'ємними складниками виховання є виховні бесіди, пізнавальна інформація про Україну, її людей і події, пов'язані з ними, складання усних і письмових текстів на патріотичні теми, підготовка і презентація посильних проектів патріотичного змісту. В умовах воєнних дій на Сході України є дуже актуальною підтримка зв'язку з солдатами, які зараз в зоні АТО, чи її ветеранами. Виховувати в учнів обов'язок захищати рідну землю є більш ефективним на прикладі героїзму українських бійців. Написання листів та малюнків в зону АТО, виготовлення сувенірів і вітальних листівок, участь в благодійних акціях є невід'ємними засобами виховного процесу. Актуальним є організація збирання та поширення інформації про героїчні вчинки українських військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів у ході російсько-української війни, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України. Героїчні й водночас

драматичні й навіть трагічні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв, заповідників та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про учасників АТО та волонтерів з даної території; необхідно взяти шефство над родинами учасників АТО, які цього потребують.

Діти мають знати героїв сучасності. Якщо можливо то варто влаштувати зустрічі з захисниками Вітчизни. Ветерани Другої світової війни, чорнобильці, афганці, учасники Майдану, бійці АТО, волонтери – неповний список тих хто є прикладом для молодого покоління. Доцільно впровадити виховні проекти: «Рідний край, де ми, живемо, Україною зовемо», «Я і моя родина», «Моя маленька батьківщина». Проводити тематичні виховні години, бесіди за темами: «Славетні українці», «Козацькому роду немає переводу» і ін.

Враховуючи вікові особливості молодшого шкільного віку, важливо визначити найбільш результативні форми і методи виховної роботи. Оскільки у молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними є такі форми діяльності:

- ситуаційно-рольова гра;
- сюжетно-рольова гра;
- гра-драматизація;
- інсценування;
- гра-бесіда;
- гра-мандрівка;
- екскурсія;
- ігрова вправа;
- колективне творче панно;
- бесіда;
- тематичний зошит;
- ранок;
- свято;
- усний журнал;
- групова справа;
- оформлення альбому;
- уявна подорож;
- конкурси;



- ігри;
- школа ввічливості;
- демонстрація;
- розповідь;
- моделювання;
- вікторина;
- екскурсія;
- виставка малюнків;
- операція-рейд;
- виставка-ярмарок;
- перекличка повідомлень;
- добродійна акція;
- хвилини з мистецтвом;
- година спостереження;
- година милування;
- спортивні змагання;
- козацькі забави;
- театральна вистава;
- ляльковий театр;
- ведення літопису класного колективу;
- веселі старту;
- естафети;
- догляд за рослинами і тваринами[2, 3].

Не слід забувати і про дрібнички: наприклад під час проведення вікторини між командами прапорці-маячки можуть мати синьо-жовте забарвлення, урок-подорож може відбуватися по мапі України де будуть зображення визначних місць України, дзвоники на святі Першого дзвоника будуть з синьо-жовтою стрічкою, а окрасою в класній кімнаті завжди буде вишитий рушник та букет з калини.

Патріотизм – є глибоке усвідомлення своєї нерозривності з Вітчизною не тільки в його історичному, культурному і територіальному аспекті, але і в нероздільній причетності з його природою.

Для виховання патріотизму в роботі можна використовувати народну тематику:

- народний фольклор;
- народну поезію;
- казки;
- епос;

- фразеологію і лексику рідної мови;
- різноманіття видів декоративно-прикладного мистецтва;
- народні обряди і традиції;
- всі ті духовні цінності, чим багата наша велика Батьківщина, що становить стрижень національного характеру.

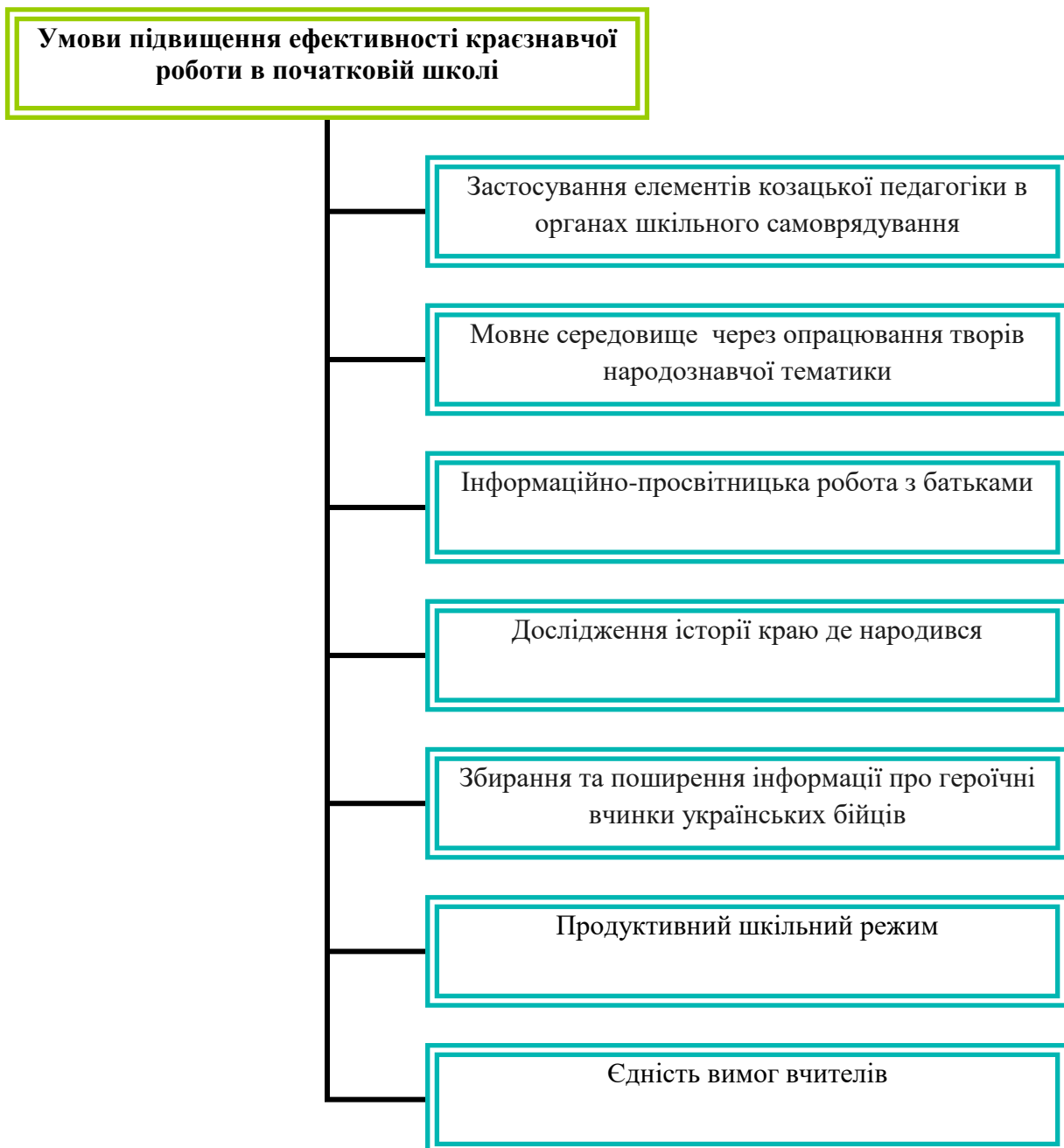
Спочатку ця робота може здійснюватися на уроках, потім через фольклорний гурток, через факультативи з естетики.

Єдність вимог вчителів в області патріотичного виховання учнів знаходить своє конкретне вираження в продуктивному шкільному режимі, без якого неможливе успішне вирішення завдань навчання, ні виховання в цілому. Чіткий режим шкільного життя, навчальної роботи та позаурочних занять є важливим, ефективним чинником виховання дисциплінованості в учнів. Якщо не буде досягнуто єдність вимог вчителів-вихователів у великому і малому, не виручить ні зміст навчального процесу, ні висока індивідуальна майстерність окремих вчителів. Вчить, виховує, дисциплінує, прищеплює високу культуру праці, перш за все, сама організація навчально-виховного процесу, в якій не може бути дрібниць, все – «крупним планом»: і те, як вчитель увійшов у клас, як пройшло взаємне вітання, чи було заслухано рапорт чергового по класу, в якому стані знаходиться робоче місце кожного учня, чи всі готові до уроку і т. д.

Правильний режим визначає діловитість колективу, чіткість його робочого ритму, виховує культуру розумової та фізичної праці. Підвищуючи рівень вимогливості до вихованців, він позитивно впливає на їх емоційну сферу, дисциплінує зовні і внутрішньо, виховує волю і гартує характер.

Якщо в школі не буде створено належної робочої атмосфери, не буде налагоджена тверда дисципліна на уроках, перервах і позаурочних заняттях, вчителі ніколи не зможуть вирішити загальноосвітні та виховні завдання, в тому числі патріотичного виховання.

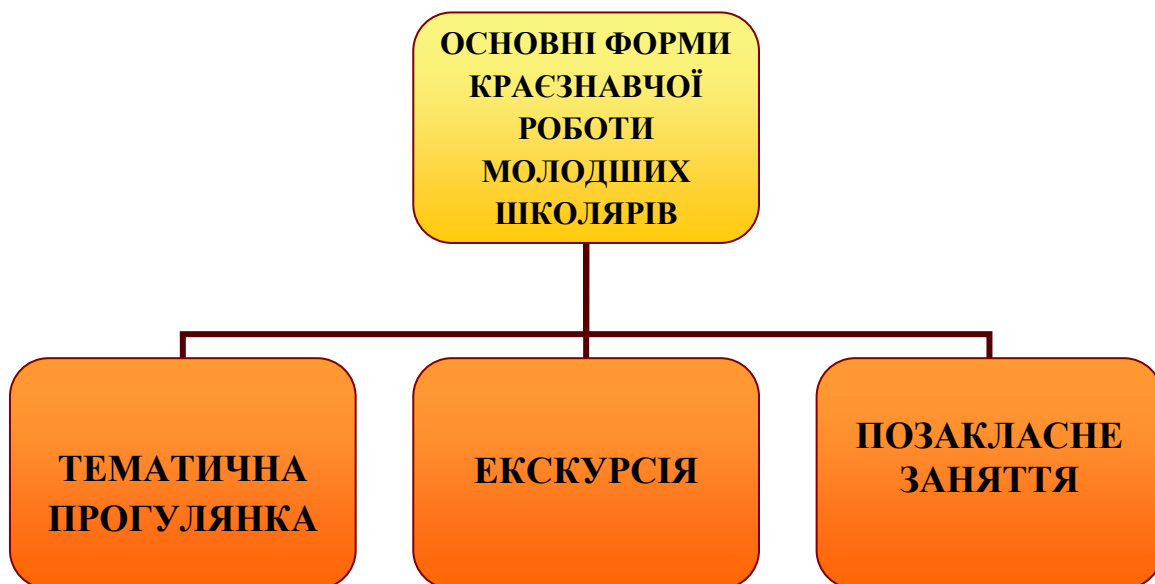
Запропоновані і описані нами методи роботи сучасного вчителя початкової школи по патріотичному вихованню засобами краєзнавства будуть ефективними при таких умовах, які ми представили у вигляді схеми-пам'ятки, що представлена на **рис. 8**.



**Рис.8. Умови підвищення ефективності краєзнавчої роботи в початковій школі.**

#### 2.4. **Форми краєзнавчої роботи, спрямовані на виховання почуття патріотизму у молодших школярів.**

Основними формами краєзнавчої діяльності молодших школярів є тематична прогулянка, екскурсія, позакласне заняття.



**Рис. 9. Основні форми краєзнавчої діяльності молодших школярів.**

З методів виховання велика увага приділяється грі, ігровим прийомам, доданню емоційного забарвлення кожній подорожі в навколишній світ, розвитку творчості та фантазії.

Основна форма пізнання молодшими школярами навколишнього світу засобами краєзнавчої діяльності – *спостереження*, а підведення підсумків кожної подорожі включає в себе усну розповідь і різні творчі роботи: малюнки, твори, аплікації, ліплення, конструювання і т. д. [21]

Ефективність патріотичного виховання залежить від організації вчителем позакласної роботи і від форм її проведення.

*Позакласна робота* – це цілеспрямована діяльність педагога в позаурочний час, що має свої цілі і завдання. [25]

Цілі позакласної роботи:

- розвиваюча;
- виховна;

- освітня.

Завдання позакласної роботи:

- виховання моральних якостей (чесності, правдивості);
- виховання гуманізму, толерантності;
- виховання культури поведінки;
- виховання доброзичливості;
- виховання відповідальності;
- виховання самостійності;
- розвиток цілеспрямованості.

Всі ці цілі і завдання реалізуються за допомогою конкретної організації позакласної роботи. У вчителя – класного керівника широкий вибір різних форм – це класна година, конкурс, змагання, свято, гра, екскурсія, прогулянка (похід), фестиваль, вечір, вікторина та багато іншого. [25]

Організацію і проведення позакласного заняття важливо здійснювати за алгоритмом:

Підготовка позакласного заняття, що включає в себе:

- вибір форми і теми.
- складання сценарію.
- проведення репетиції (за потребою).
- підбір художнього і музичного оформлення.
- запрошення до участі дітей і гостей.

Проведення самого позакласного заняття:

*1. Зустріч учасників і гостей.* Існують варіанти зустрічі гостей і учасників: зустріч-церемоніал, сюжетна зустріч, зустріч гостей та учасників імпровізованими квитками.

*2. Організаційна частина.*

Існують певні прийоми організації і початку позакласного заняття: представлення гостей, театралізація, звукові, колірні, технічні ефекти, кіно- або відеопролог, музична увертюра.

*3. Основна частина.*

Основна частина, в залежності від форми заходу, буває різною. Однак необхідно, щоб органічно поєднувалися 3 компоненти: образ (музика, ілюстрації, декорації), слово (декламація, бесіда, виступ гостей) і справа (змагання, танці, спів, ігри).

Плануючи позакласний захід, слід не забувати про вимоги до його організації та проведення:

- орієнтація на всіх учнів і на кожного окремо;
- творчий потенціал справи;
- співвідношення обов'язкового і добровільного;
- пропорційність частин заняття;
- єдність форми і змісту;
- врахування вікових особливостей учнів. [25]

Важлива роль у вихованні патріотизму належить екскурсії.

Екскурсія – це форма роботи, що дозволяє проводити спостереження, безпосередньо вивчати різні предмети, явища і процеси в природних або штучних умовах.

Методика проведення екскурсії:

*1. Підготовка:*

- вибір теми та місця проведення екскурсії;
- підбір матеріалу;
- розробка маршруту;
- запрошення до участі в екскурсії;

*2. Проведення екскурсії:*

- слідування до місця екскурсії;
- організаційний момент;
- сама екскурсія;
- заключна частина. [25]

У початковій школі можна провести екскурсію «Це вулиця моя», «Будинки на нашій вулиці», ряд екскурсій по місцях бойової слави: «Ніхто не забутий, ніщо не забуде», в різні музеї, до пам'ятників, присвяченим Великій

Вітчизняній війні, а також безліч інших екскурсій в різні музеї, колишні садиби, до пам'ятників видатним людям.

Екскурсія будується відповідно до вікових особливостей молодших школярів:

- матеріал подається емоційно, оскільки діти проявляють інтерес до яскравих подій, фактів;
- враховуючи швидку стомлюваність і слабку стійкість уваги молодших школярів, значна частина важливого фактичного матеріалу сконцентрована у вступі і на початку екскурсії;
- використовуються знання дітей, отримані на уроках, в позакласній роботі;
- велика частина екскурсії проводиться в формі діалогу, що стимулює активність хлопців, самостійний пошук відповідей на деякі посилені для них питання; при цьому за участь в бесіді дітей заохочують, адже ситуація успіху особливо важлива для цього віку;
- щоб не допустити ослаблення уваги і інтересу дітей до екскурсії, важливо використовувати наочні предмети, а також по можливості вносити елементи гри при подачі матеріалу;
- в кінці екскурсії до пам'ятних місць і пам'ятників бойової слави обов'язкове Хвилина мовчання, покладання квітів до їх підніжжя;
- в ході пішохідної екскурсії треба влаштовувати привали, можна організовувати «перекус». [21]

Важлива частина – підведення підсумків екскурсії. Діти діляться враженнями про екскурсію в формі творів, малюнків, звітів по туристично-краєзнавчим «посадам». Ці роботи свідчать про пробудження у школярів почуття гордості за свою «велику» і «малу Батьківщину», її красу, історичну цінність і культуру. [25]

Екскурсії – потужне підмога педагогу у виховній роботі. Вони викликають жвавий інтерес у дітей, допомагають дорослим знайти потрібну тональність у спілкуванні з дітьми, закладають основи патріотичного виховання.

Можна виділити ще оду форму виховної роботи – прогулянку.

Прогулянка – це один із способів організації позакласної діяльності, що представляє вихід дітей в природну або соціальне середовище. [25]

*Методика проведення прогулянки:*

- Підготовка: вибір теми, місця, часу, підбір пізнавального і цікавого матеріалу.
- Організаційний момент.
- Постановка завдання перед дітьми в ігровій формі.
- Організаційний вихід.
- Основна частина прогулянки.
- Підведення підсумків по поверненню з прогулянки.

При організації прогулянки необхідно вибирати найбільш цікаві, зручні і безпечні місця, залучати батьків.

Прогулянки можна проводити в міських парках, в садибах, по вулицях міста. Наприклад, «Про що сумує осінь», «Хто хоче стати багатим», «Куди тече струмок» і т. Д. Прогулянки, спираючись на світ природи, сприяють розвитку патріотичних почуттів, дбайливого ставлення до природи.

Таким чином, позакласна робота сприяє формуванню і розвитку патріотичних почуттів у молодших школярів. Правильна організація виховної роботи – запорука успіху в розвитку дітей і їх моральному дорослішанню. [25]

## **Висновки до II розділу**

Характерними рисами краєзнавства, що можуть бути застосовані у патріотичному вихованні, є:

- *неформальність* (здатність створити атмосферу довіри);



- *демократичність* (позбавленість жорстких схем і здатність поширюватися на різні групи суспільства незалежно від віку і рівня підготовки, що цілком відповідає складному завданню патріотичного виховання у початковій школі);
- *наочність* (подолання відчуження молодшого школяра в сприйнятті громадських абстракцій; створення наочного образу Батьківщини, Малої і Великої, її історії і культури);
- *комунікативність* (перетворення уроку з монологу на діалог між учителем та молодшим школярем);
- *емоційність* (патріотичне виховання неможливе без формування почуттів гордості за свою Батьківщину).

Крім того, важливим для патріотичного виховання у процесі краєзнавчої роботи є єдність зусиль держави і родини. Саме краєзнавча робота у початковій школі є засобом утілення науково обґрунтованого регіонального підходу до складної справи патріотичного виховання.

Вивчення теоретичних джерел дозволили зробити наступні висновки:

- Патріотичне виховання необхідно в розвитку громадянськості у дітей 1-4 класів.
- Формування і розвиток почуття патріотизму йде через ряд етапів, зароджуваних з любові до своєї малої батьківщини – вдома, селі, місті, школі, класу, трудовому колективі, дозріваючи до загальнодержавної, загальнонародної, патріотичної самосвідомості, до усвідомленої любові.
- Одним із способів виховання патріотизму в середній школі є краєзнавство. Основний аспект реалізації краєзнавчої діяльності це – цілеспрямованість навчання (досягнення певних цілей, значимість, актуальність) і спрямованість на адаптацію дитини.
- Патріотичне виховання на уроках краєзнавства, ґрунтується на причетності дітей до подій, осмисленні та емоційної активності, досягнутих творчою діяльністю, одухотворенням краси, значимістю цілей і

завдань. Тема краси подвигу і любові до Батьківщини, до її героїв і її культури може проходити не тільки на історії.

- Якби зміст уроків реалізовувало завдання патріотичного виховання, то проблеми б не існувало. Тому виникає питання по позакласній роботі з патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Практика показує, що тільки цілеспрямована робота в сім'ї, живе батьківське спілкування з дітьми з урахуванням їх віку допомагають виховувати у синів і дочок почуття патріотизму, використовуючи багатющі можливості творів літератури та мистецтва. Дідусі й бабусі, батьки і матері силу впливу цих творів вбачають у тому, щоб показувати дітям і онукам любов до Батьківщини і переконаність, мужність і самопожертву загиблих і живих народів, розкривати їх моральні, духовні та людські якості.

Конкретне осмислення ролі та місця рідної природи в житті суспільства і долю Вітчизни проявляється у кожного з нас в особистому зацікавленій, небайдуже ставлення до неї. Можливо, що завдяки заходам, реалізованим в умовах школи, школярі, що стали дорослими, в залежності від сфери своєї діяльності та соціального статусу, постараються зробити все особисто від себе залежне для збереження природних ресурсів України.

Звичайно, в одному заході неможливо цілком охопити всю історію і традиції. Але розповісти про найбільш цінних, яскравих і помітних у всьому світі явища і події, визнаних типовими тільки для Росії, можна і треба. І якщо дитина з дитинства буде дбайливо ставиться до своїх національних символів, то з більшою впевненістю можна сказати, що стане патріотом своєї країни. У початковій школі патріотичне виховання можна почати з позакласних заходів. Виховна робота на уроках дасть помітні результати, якщо вона буде частиною всієї роботи школи з патріотичного виховання дітей, і якщо вона за змістом і за методами реалізації, буде ускладнюватися від класу до класу.

Краєзнавство вчить людей любити не тільки свої рідні місця, а й знати про них, привчає їх цікавитися історією, мистецтвом, літературою, підвищувати свій культурний рівень.

Результати проведеного дослідження знайшли відображення в таких публікаціях автора [1], [4].

**РОЗДІЛ ІІІ.**  
**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ**  
**ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**  
**ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ**

**3.1. Діагностика рівнів патріотичного виховання молодших школярів на констатувальному етапі експериментальної роботи**

*Експериментальною базою дослідження* виступили загальноосвітні школи . В експерименті взяли участь 112 молодших школярів 1–4 класів.

Експеримент проводився поетапно і включав констатувальний і формувальний етапи.

Метою *констатувального етапу експерименту* було визначення стану уявлень молодших школярів про Батьківщину, відношення до Малої та Великої Батьківщини. Задля досягнення поставленої мети проаналізовано стандарти початкового навчання, плани навчально-виховної роботи в початковій школі; проведено тестування дієюю.

Ми спираємось на критерії та показники сформованості патріотичних якостей, розроблені Долецькою С.В.:

- *інформаційно-когнітивний* – знання свого коріння; історії свого міста, краю; знання національних і державницьких традицій України;
- *емоційно-чуттєвий* – інтерес до пізнання історії своєї сім'ї, міста, краю; повагу до історичного минулого країни;
- *мотиваційно-поведінковий* – готовність брати участь в діяльності краєзнавчого характеру; прояв відповідальності за свій будинок, місто, країну; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності на благо Батьківщини.

Результатом патріотичного виховання молодших школярів в контексті початкової загальної освіти, на думку Долецької С.В., є *патріотичне становлення особистості*, яке включає в себе:

- оволодіння особистістю загальнолюдськими нормами моралі,

- формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки,
- здатність оцінювати свої вчинки і поведінку гуманістичними критеріями, пов'язаними з їх ставленням до малої і великої Батьківщини .

На основі виділених критеріїв і показників визначено п'ять рівнів патріотичної вихованості молодших школярів: високий, середній, задовільний, низький, недостатній; запропонована методика визначення рівнів сформованості патріотичних якостей учнів початкових класів.

В ході експериментальної роботи розроблена модель патріотичного виховання молодших школярів засобами красназавчої роботи, спрямована на формування у дітей стійких патріотичних якостей. Складовими моделі є мета, завдання, принципи взаємодії суб'єктів виховного процесу, зміст, форми і методи, підходи, педагогічні умови, етапи.

Головною метою патріотичного виховання молодшого школяра засобами красназавчої роботи вважаємо:

- формування у молодших школярів уявлення про Малу Батьківщину як частини Великий Батьківщини,
- про її цінності нарівні з будинком і сім'єю, її неповторність і красу.

На основі критеріїв виявлення патріотичної вихованості молодших школярів ми визначили рівні патріотичної вихованості:

*4 рівень* – рівень прояву патріотичних якостей особистості за всіма 3 критеріями:

- проявляє високе почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;
- яскраво виражає зацікавленість дбати про інших людей;
- яскраво виявляє гордість за свою Батьківщину;

- знає історію «малої батьківщини», яскраво виявляє прагнення до патріотичної діяльності; відносини з однокласниками доброзичливі, знає всі символи України і Києва.

*3 рівень* – рівень западання окремих показників в кожному критерії:

- моральні якості особистості виявляються лише під контролем вчителя;

- виявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школі;

- висловлює бажання піклуватися про інших людей; проявляє гордість за свою Батьківщину;

- цікавиться історією «малої батьківщини», але за завданням вчителя;

- прагнення до патріотичної діяльності проявляється;

- із символів України Києва дізнається лише деякі.

*2 рівень* – рівень прояву патріотичних якостей не менше ніж по 2 критеріям:

- слабо проявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;

- бажання піклуватися про інших людей незначне;

- недостатньо висока активність при патріотичної діяльності;

- слабо проявляє гордість за свою Батьківщину;

- історією «малої батьківщини» цікавиться поверхнево – може послухати, але сам матеріал не готує;

- із запропонованих символів України та Києва дізнається лише деякі.

*1 рівень* – рівень прояву патріотичних якостей по 1 критерію:

- рідко виявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;

- бажання піклуватися про інших людей не проявляється;

- при виконанні патріотичної діяльності проявляє млявість, інертність;
- не проявляє гордість за свою Батьківщину;
- історією «малої батьківщини» не цікавиться, із запропонованих символів України Києва не вказує жодного правильно. [16]

*Мета краєзнавчої освіти* – формування знань, умінь і ціннісних орієнтацій, відповідної культуродоцільної поведінки в нашій країні, регіоні, розвиток творчих здібностей, виховання поваги до культури та історії рідного краю.

*Завдання краєзнавчої освіти:*

1. Формування культури поведінки, розуміння особливостей нашого регіону на основі формування системи знань про природу нашого краю, його історії, населення, побут, культуру.
2. Формування уявлень про цінності літературних і художніх творів як джерела пізнання культури та історії рідного краю.
3. Виховання громадянської позиції, дбайливого ставлення до пам'ятників історії, культури краю, збереження традицій
4. Розвиток творчих здібностей, науково-дослідних умінь засобами регіональної культури.
5. Краєзнавчий матеріал поєднує в собі навчальні, виховують і розвиваючі функції.

Загальним предметом вивчення є природа, населення, господарство, історичне минуле, мистецтво, культура Києва та області.

Обсяг краєзнавчого матеріалу може бути різним і залежить від значимості місцевих пам'яток і подій в історії країни, від історично сформованих умов краю, його вивченості.

Форми роботи можуть бути різними:

- Ігри-подорожі;
- Заняття-дослідження;
- Екскурсії;

- Аукціони знань;
- Практичні заняття<sup>4</sup>
- Свята, пов'язані з народними традиціями;
- Пошукова робота;
- Зустрічі з цікавими людьми.

Краєзнавча робота сприяє розвитку спеціальних літературних і художньо-прикладних здібностей дітей. Є можливість проявити творче мислення, відчутти себе значущим для колективу.

Молодший шкільний вік відрізняється інтенсивним формуванням багатьох психічних новоутворень. У зв'язку з цим вивчення рідного краю доцільно розглядати як ряд етапів.

Так, у 2 класі розглядаються окремі об'єкти і явища навколишнього природного і соціальної дійсності. При цьому на найдоступніших для дітей прикладах встановлюються зв'язки і залежності, що існують між ними.

Програма навчання в 3 і 4 класах побудована таким чином, що нові знання базуються на раніше отриманих, доповнюючи і поглиблюючи їх.

Протягом усіх років навчання в початковій школі учні під керівництвом учителя можуть зібрати дані про себе, про свою сім'ю, про місце проживання і т. п. Вв окремий альбом, який вручається в якості подарунка учневі на прощальному вечорі з початковою школою.

При вивченні природи та історії рідного краю в початковій школі повинні проводитися екскурсії по місцевості (міста, села) і в музеї. На них учні знайомляться з пам'ятками природи, з справжніми предметами історії, знахідками археологів, а також з макетами, реконструкціями історичних реалій, архітектурних споруд.

У процесі навчання учні під керівництвом вчителя вчать виконувати проектні та дослідницькі роботи, які можуть стати експонатами класних, шкільних виставок. Такий метод пізнання сприяє цілісності сприйняття світу; активізує розвиток пізнавальних здібностей дітей, сприяє формуванню змістовних узагальнень і понять.



Невідривної частиною виховання є позакласна робота, спрямована на залучення дітей до традицій свого народу.

Ми пропонуємо програму по вивченню рідного краю на 4 роки. Дані заходи дозволяють вчителю спланувати роботу на кожен місяць, тиждень.

В процесі роботи за даною програмою учні повинні мати уявлення:

- про зв'язки між живою і неживою природою рідного краю;
- про зв'язки між діяльністю людини в краї і станом природи Київщини;
- про історію людини, який проживав на сучасній Київській землі в стародавні часи;
- про історію рідного краю;

знати:

- об'єкти неживої і живої природи Києва та Київської області;
- особливості погоди, рельєфу, рослинного і тваринного світу своєї місцевості;
- водойми і їх значення в господарстві;
- корисні копалини рідного краю, їх родовища та значення в господарстві;
- правила поведінки в природі і заходи її охорони;
- державну символіку Києва, області, свого району, селища;
- найважливіші події в історії рідного краю;
- народи, які населяють Київ та область);
- родинні зв'язки в сім'ї;
- правила поведінки в громадських місцях і на вулиці;

вміти:

- розрізняти об'єкти живої і неживої природи рідного краю, наводити приклади (3-4 назви кожного виду);
- розрізняти рослини рідного краю - дерева, чагарники, трави, наводити приклади (3-4 назви кожного виду);

- дізнаватися найбільш поширені лікарські рослини рідного краю;
- наводити приклади представників тваринного світу рідного краю (3-4 назви кожного виду);
- наводити приклади пам'яток рідного краю (не менше 3);
- описувати найбільш важливі події історії рідного краю;
- розповідати за результатами екскурсії про визначні пам'ятки рідного міста (села);
- показувати на карті Київ кордон області, міста та своє місцезнаходження;
- наводити приклади професій людей сільського господарства і промисловості;

можуть навчитися:

а) особистісним універсальним навчальним діям, що забезпечує ціннісно-сміслову орієнтацію учнів у навколишній світ:

- аналізувати вплив сучасної людини на природу, наводити приклади залежності благополуччя життя людей від стану природи рідного краю;
- пояснювати правила поведінки в різних ситуаціях. Оцінювати характер своєї поведінки в природі, вчинки по відношенню до природи інших людей. Моделювати ситуації щодо збереження природи рідного краю і її захисту;

б) регулятивним універсальним навчальним діям, що забезпечує організацію своєї навчальної діяльності:

- ставити мету і завдання до власної діяльності (на основі співвіднесення того, що вже відомо і засвоєно учням, і того, що ще невідомо);
- складати план досліджень і проектів по заданій темі і визначати послідовність власних дій;

- вносити необхідні доповнення і корективи в план і спосіб дії в разі розбіжності з пропонованим еталоном;
- оцінювати власні знання та вміння;
- доводити справу до кінця.

в) пізнавальним універсальним навчальним діям, що включає загальнонавчальних, логічні дії постановки і рішення проблем:

- знаходити і користуватися навчальною і довідковою літературою для підготовки усних повідомлень, виконання самостійних досліджень і проектів, в тому числі за допомогою комп'ютерних засобів; використовувати географічну карту Києва та області як джерело інформації;
- проводити індивідуальні та групові спостереження під час екскурсій; досліджувати (на основі безпосередніх спостережень) зв'язку життєдіяльності рослин, тварин і пори року;
- ставити і формулювати проблеми, самостійно створювати алгоритми діяльності при вирішенні проблем творчого і пошукового характеру;

г) комунікативним універсальним навчальним діям, що забезпечує соціальну компетентність і врахування позиції інших людей, партнера по спілкуванню або діяльності:

- слухати і вступати в діалог, брати участь у колективному обговоренні проблем, інтегруватися в групу однолітків і будувати продуктивну взаємодію і співробітництво з однолітками і дорослими;
- усвідомлено і доволіно будувати мовне висловлювання в усній і письмовій формі; переказувати і розуміти тексти про природу, історію рідного краю.

д) готувати розповіді про родину, домашнє господарство, професіях членів сім'ї, заняттях людей в рідному місті (селі) на основі бесід школярів з батьками, зі старшими родичами, місцевими жителями.

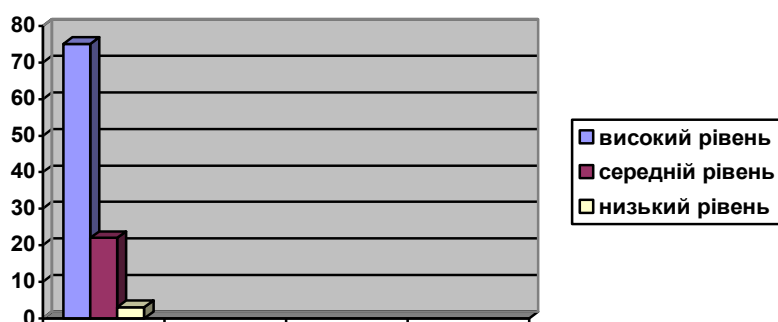
На стартовій діагностиці пропонуємо наступний тест (**Додаток 1**), який показує рівень обізнаності, знання або незнання матеріалу. Виходячи з практики, можемо сказати, що діти мають дуже мізерні знання. Вони часто можуть плутати назву міста з країною, більше половини класу називають адресу, і на цьому в основному їх пізнання про навколишній світ вичерпуються. Тому для вчителя відкривається широке поле діяльності, яке необхідно поповнити необхідними відомостям. Цей же тест даємо повторно в кінці року, і бачимо результати своєї праці. Підсумки стартової діагностики наводимо нижче.

Спираючись на дані показники, легко побачити питання, над якими необхідно працювати вчителю і батькам.

Протягом року проводилися класні години «Київ – моя батьківщина», «Вулиця, на якій ти живеш», «Безпечний шлях додому», екскурсії по місту, в парк, шкільний сад. На уроках та в позаурочний час вивчалось багато матеріалу про рідне місто.

Діти брали участь у проекті «Край, у якому ти живеш», «Україна – наша Батьківщина», (**Додаток 3**), у вікторині «Чи знаєш ти своє місто».

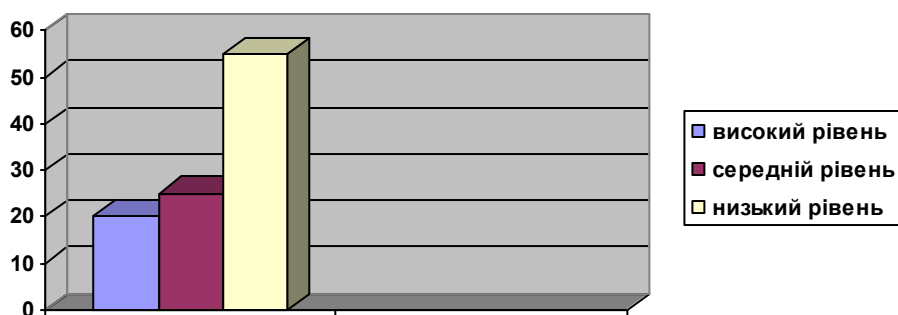
Всі заходи були спрямовані на формування універсальних навчальних дій. При підсумковому діагностуванні результати мене порадували: той же тест був проведений в квітні, і він показав високий результат: з 26 опитаних – 75% учнів показали високий рівень, 22% – середній, а решту 3% – низький рівень. Робота дає свої результати, але є над чим працювати в наступному році.



**Рис.10.** Результати експериментальної роботи.

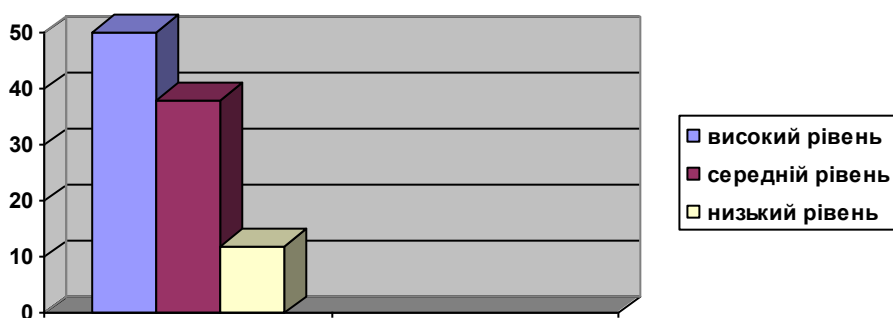
При вивченні водойм рідного краю проводимо діагностичне дослідження, яке дає повну картину наявних знань про рідний край (Додаток 2).

Даний тест був виконаний 24 учнями 3 класу на початку навчального року. Він показав: високий рівень – 20%, середній – 25%, і залишилися діти які мали низький рівень обізнаності.



**Рис. 11. Результати попередньої діагностики за тестом «Водойми»**

При систематичній роботі з розвитку краєзнавчих знань цей же тест в кінці 3 класу показав дивовижні результати: з 26 учнів 50% показали високий результат, 38% – середній рівень, 12% дітей знання з даної теми не засвоїли.



**Рис. 12. Результати остаточної діагностики за тестом «Водойми».**

Це дає вчителю можливість корекції в наступному році, залучаючи даних учнів до роботи саме в цьому напрямку. Незнання дає поштовх до пізнання.

Правильно спланована робота вчителя – виявити дітей, які втратили даний матеріал по ряду причин, і спрямувати їх діяльність на заповнення прогалини.

Заходи, що проводяться в школі і класі, дають можливість скоригувати отриманий результат і домогтися нових кращих результатів.

Таким чином в основу повинен лягти системно-діяльнісний підход. Тільки в дії і під керівництвом вчителя-наставника діти можуть самостійно використовувати різні джерела інформації для вирішення заданої теми. В умовах міської школи є досить багато коштів для її реалізації.

Краєзнавча робота повинна вестися вчителями та вихователями систематично, цілеспрямовано, від класу до класу ускладнюючи зміст роботи. Тільки за цих умов ми зможемо виховати особистісні якості нового учня – учня думуючого, що думають, що доводить свій вибір, вміє орієнтуватися в навколишньому світі, здатного жити в мінливому світі і вміти робити висновки, узагальнення.

Дані рекомендації вчителя можуть застосовувати в своїх школах, використовувати в позаурочних заняттях, підходити творчо до предмету краєзнавства. Але працювати над цією темою необхідно, так як, вивчаючи рідний край, ми виховуємо патріотів нашої Батьківщини. Тільки коли дитина спіткає витoki виникнення і розвитку рідних місць, тільки тоді він почне поважати себе, своїх батьків, свою батьківщину. Саме тоді у нього сформується почуття причетності і громадянства, бажання захищати і оберігати все те, що його оточує.

*Високий рівень* патріотичної вихованості виявлено у молодших школярів із значним обсягом знань про: минуле сім'ї та роду; походження, професії, заняття, місця проживання родичів; історію міста і краю, основні історичні події, пов'язані з рідним містом; наявність пам'ятних місць, знаків, пам'ятників видатним мешканцям або національним героям, пов'язаним із містом; природу; клімат, флору і фауну рідного краю. Школярі легко відповідали на запитання, могли розповісти про події і людей, пов'язані з

містом і краєм. Цей рівень характеризувався сформованістю системи особистих пріоритетів: пріоритет країни над іншими країнами; пріоритет свого регіону над іншими регіонами країни; пріоритет свого міста над іншими містами країни; позитивною оцінкою досягнень культури свого народу; природи та ландшафту свого регіону; позитивним відношенням до країни, регіону, міста; прагнення до нових знань про рідний край; інтересом до історії і географії країни, регіону, міста, культури та народних традицій країни; інтересом до сучасних подій у країні, регіоні, місті.

Молодшим школярам, знайомим із вказаною інформацією узагальнено, без деталізації, властивий *середній рівень* патріотичної вихованості. Вони не могли навести приклади, що ілюструють відповіді або робили це після підказки; часто вагалися з відповіддю на запитання; відповідали тільки після навідних запитань. У молодших школярів виявлено систему особистих пріоритетів, що формується, при цьому пріоритет країни, регіону, міста недостатньо чітко виражений; оцінка досягнень культури власного народу, природи і ландшафту свого регіону усвідомлена та позитивна, проте школярі не були впевненими у цьому, коливалися з відповіддю; мали невизначене відношення до своєї країни, регіону, міста, швидше позитивне, ніж негативне. Означений рівень властивий молодшим школярам, які брали участь разом із батьками у родинних святах, але великої зацікавленості, активності й ініціативності при цьому не проявляли.

*Задовільний рівень* патріотичної вихованості показали молодші школярі, які володіли мінімумом інформації краєзнавчого характеру, тобто вони мали уявлення про регіон, у якому живуть, але назвати його відмінності від інших регіонів не могли. Учні продемонстрували наявність узагальненої інформації при повній відсутності деталізації, не могли навести приклади або пояснити свою відповідь після підказки; часто утруднювалися з відповіддю на запитання. Молодші школярі мали систему особистих пріоритетів, при цьому пріоритет країни, регіону, міста не був чітко виражений; позитивна оцінка досягнень культури власного народу, природи і ландшафту свого регіону не

усвідомлена; відношення до країни, регіону, міста – невизначене. Нові знання про країну, регіон, місто учні були готові отримувати пасивно, особистого прагнення при цьому не виявляли; показували нестійкий інтерес до історії і географії своєї країни, регіону, історії міста.

*Низький рівень* спостерігався у молодших школярів, у яких за наявності мінімальної узагальненої інформації повністю відсутня її деталізація. Вони відмовлялися відповідати або вагалися з відповіддю на запитання; відповідали тільки після підказки або навідних запитань, прагнучи вгадати, часто змінювали відповіді; не могли скласти навіть короткої розповіді та пояснити свою відповідь після підказки і навідних запитань. У школярів відсутня система особистих пріоритетів при оцінці країни та досягнень культури регіону, не визначено відношення до рідного міста; вони байдужі до нових знань про країну; відсутній інтерес до історії і географії країни, регіону, міста, культури і народних традицій, до сучасних подій у регіоні. Низький рівень характеризувався тим, що молодші школярі не брали участі в заходах краєзнавчого характеру, конкурсах, сімейних святах.

У молодших школярів, які демонстрували *недостатній рівень* патріотичної вихованості, за наявності у них інформації краєзнавчого характеру, виявлено неусвідомлену негативну оцінку свого міста, краю та держави. Тобто вони «успадкували» негативне відношення до країни, її історії та культури під впливом дорослих. У більшості випадків учні відмовлялися відповідати на запитання або проявляли намагання вгадати «правильну» відповідь. У дітей через свідомо негативну оцінку відсутній інтерес до історії і географії своєї країни, регіону, історії свого міста, до культури і народних традицій, сучасних подій у країні, регіоні, місті. Молодші школярі не брали участі в заходах краєзнавчого характеру не тому, що вони ними не цікавилися, а через неприйняття таких заходів, їх негативну оцінку.

Для визначення рівня патріотичної вихованості молодшим школярам пропонували виконати низку завдань за інформаційно-когнітивним,



емоційно-чуттєвим, мотиваційно-поведінковим критерієм. Так, учні виконували завдання «Родовідне дерево», «Склади павутину», «Упізнай казкового героя», «Національний костюм твоїх предків», «Географія сім'ї», «Упізнай свій край», «Наші свята», «Знайди свій герб, прапор, країну», «Одягни свій край», «Твоє прізвище», «Збираємося в подорож», «Старовинний глек», «Подорож у часі»; «Пам'ять про предків», «Твоє місто», «Інтерес до рідного краю», «Пам'ятник», «Збираємося на зустріч із ветеранами», «Подорож рідним краєм», «Шкільний музей», «Музейний експонат», «Побудуй своє місто».

Результати констатувального обстеження були такими:

- на високому рівні патріотичної вихованості перебували 5% учнів експериментального класу.
- Кількість респондентів, у яких виявлено середній рівень в експериментальному класі 12% учнів.
- На задовільному рівні знаходилося 21% учнів у експериментальному класі.
- Переважна більшість молодших школярів перебувала на низькому рівні: 52% учнів експериментального класу.
- Недостатній рівень патріотичної вихованості визначено в 9% учнів експериментального класу.

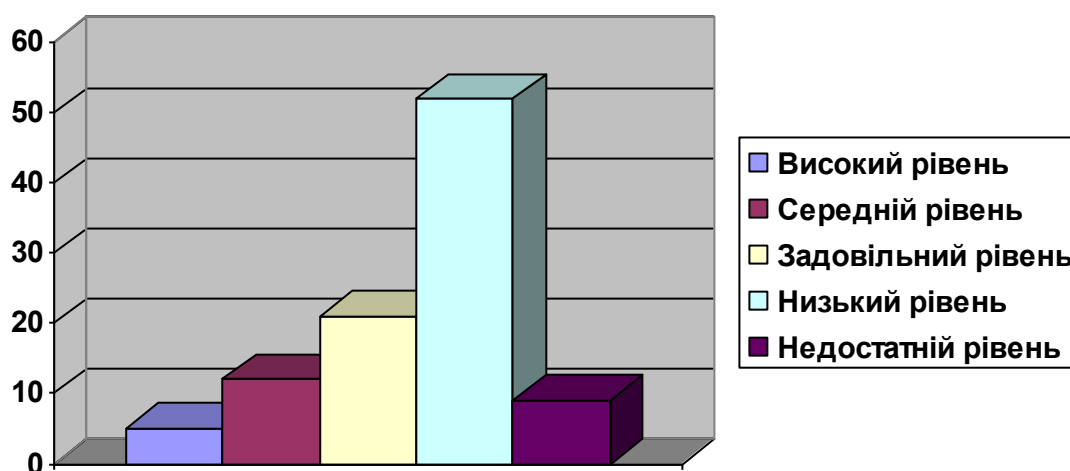


Рис. 13. Результати констатувального експерименту.

Найвищі показники учасники експерименту виявили в завданнях, пов'язаних із участю в діяльності краєзнавчого характеру (екскурсіями, походами, відвідуванням музеїв).

Значно нижчі показники отримано в ході виконання завдань, пов'язаних із усвідомленням особистої відповідальності за свою домівку, своє місто і країну.

Ще нижчі показники – у завдань, пов'язаних із готовністю до участі в суспільно-корисній діяльності.

Такі результати, на наш погляд, можна пояснити тим, що заходи краєзнавчого характеру, які сьогодні пропонує початкова школа, відіграють невелику роль, не носять систематичного цілеспрямованого характеру. У цілому за результатами констатувального експерименту зроблено висновок про те, що недолік інформації краєзнавчого характеру негативно відбивається не лише на інтересі до власного міста і краю, але й на усвідомленні учнями відповідальності і готовності до особистої участі в удосконаленні своєї Батьківщини.

### **3.2. Організація і проведення формувального етапу експериментальної роботи з виховання патріотизму молодших школярів засобами краєзнавства**

Метою *формувального етапу експерименту* було впровадження експериментальної методики патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи, що здійснювалася через реалізацію чотирьох етапів, кожний із яких тривав один рік: родинний (1-й клас), місцевий (2-й клас), регіональний (3-й клас), державний (4-й клас).

На кожному етапі у молодших школярів формувались уявлення, що ускладнювалися та разом створювали взаємозв'язок між базовими складовими патріотизму: «родина» – «домівка» – «вулиця» – «місто» – «регіон» – «країна».

Послідовність чергування етапів визначено залежно від змісту поняття, що формується, рівня загального розвитку учнів, їхнього попереднього суспільного досвіду.

На першому етапі переважали методи «сімейної генеалогії», на другому – музейної педагогіки, на третьому – краєзнавчі подорожі, на четвертому – заходи за участю державних установ міста (селища).

*Робота на першому етапі* – родинному – проведена з учнями перших класів. **Мета** означеного етапу – усвідомлення значення сім'ї для людини і суспільства. На цьому етапі реалізовувалася педагогічна умова – взаємодія школи, позашкільних установ та сім'ї у контексті початкової освіти.

В межах означеного етапу проводилися бесіди, виставки сімейних альбомів, екскурсії до підприємств, колективний вихід першокласників спільно з батьками на природу.

Ця робота сприяла формуванню в молодших школярів уявлень про сім'ю, історію, географію, світ професій і захоплень, а паралельно з цим – моральних орієнтирів майбутнього життєвого вибору.

*Другий етап – місцевий* – реалізовувався у другому класі. На цьому етапі впроваджено таку педагогічну умову – реалізація народознавчого підходу на засадах наступності між дошкільною та початковою ланками освіти.

**Метою** цього етапу є усвідомлення школярами понять «моя домівка», «моя вулиця», «моє місто». На означеному етапі залучено засоби музейної педагогіки: оглядова музейна екскурсія «Історія нашого міста»; музейні екскурсії «Життя і побут мешканців міста минулих століть»; пішохідні екскурсії населеним пунктом «Люди нашого міста», «Місто, в якому ми живемо»; шкільна екскурсія «Історія нашої школи»; конкурс юного екскурсовода; твори на тему «Історія нашого будинку», «Історія нашої вулиці»; виставка малюнків «Мій будинок». Ці заходи сприяли збільшенню знань молодших школярів про своє місто і край, інтересу до історії рідного міста, вулиці, будинку, школи, життя земляків; дбайливому відношенню до

результатів праці мешканців; обізнаності про міські пам'ятники, догляду за ними.

У третьому класі здійснювався регіональний етап експерименту. На цьому етапі у молодших школярів закріплено і поширено знання про край, історію, традиції, вірування; сформовано уявлення про край як частину Великої Батьківщини. На означеному етапі реалізовано педагогічну умову – органічне поєднання навчальних та виховних завдань через низку краєзнавчих подорожей – учнівських походів.

Результати навчальних подорожей та екскурсій закріплено за допомогою конкурсів малюнків, фотографій, творів. Це допомагало якісному переходу на новий рівень сприйняття свого міста і краю, активному формуванню відповідальності за свою Малу Батьківщину.

Заключний – державний – етап проведено з учнями четвертого класу.

На цьому етапі відбувалася реалізація такої педагогічної умови, як упровадження технології патріотичного виховання у процесі краєзнавчої роботи, систематичне її використання.

На цьому етапі застосовано засоби не лише краєзнавства, але і музеєзнавства, елементи пошукової роботи. Метою цього етапу було закріплення і розширення знань, отриманих учнями у попередні роки через систему заходів краєзнавчої роботи: екскурсій пам'ятними місцями, пов'язаними з бойовою славою; конкурсів на кращу розповідь про війну з елементами пошукової роботи; зустріч із ветеранами АТО; виготовлення сувенірів для ветеранів; відвідування військової частини; проведення краєзнавчої вікторини.

Спираючись на запропоновані Долецькою С.В. критерії, ми розробили методику на виявлення патріотичної вихованості. Мета методики «Я патріот» – виявити рівень прояву інтересу молодших школярів до «малої батьківщини» і її історії, частоту проявляються прагнень школярів до патріотичної діяльності; виявити рівень оволодіння учнями практичними вміннями та навичками щодо застосування знань про «малу батьківщину»,

(визначити рівень патріотичної вихованості по мотиваційна і поведінково-вольовому критеріям).

Методика складається з 20 питань (**Додаток 4**), половина з них – на виявлення інформаційно-когнітивний критерію, інша половина – на визначення емоційно-чуттєвий критерію.

Як відповідь учням пропонується три варіанти: «так», «ні» або «не впевнений». Деякі питання вимагають обгрунтованої відповіді, тому ми для чистоти експерименту опитували дітей індивідуально.

*Критерії оцінки:* За кожен варіант відповіді нараховується певна кількість балів:

«Так» – 2 бали;

«Не впевнений» – 1 бал;

«Немає» – 0 балів;

Максимальна кількість балів – 40.

Результати підраховуються і знаходиться сума балів за відповіді кожного учасника експерименту. Потім результат перекладається у відсотки, за якими визначається рівень патріотичної вихованості дітей за даними критеріями:

85-100% – *високий рівень:*

- проявляє високе почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;
- висловлює бажання піклуватися про інших людей;
- яскраво виявляє прагнення до патріотичної діяльності; цікавиться історією «малої батьківщини».

55-84% – *середній:*

- моральні якості особистості виявляються лише під контролем вчителя;
- виявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школі;
- висловлює бажання піклуватися про інших людей.

35-54% – *задовільний*:

- слабо проявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;
- бажання піклуватися про інших людей незначне;
- недостатньо висока активність при патріотичної діяльності;
- цікавиться історією «малої батьківщини», але за завданням вчителя.

0-34% – *низький*:

- рідко виявляє почуття прихильності і шанобливе ставлення до своєї сім'ї, дому, школи;
- бажання піклуватися про інших людей не проявляється;
- при виконанні патріотичної діяльності проявляє млявість, інертність, історією «малої батьківщини» не цікавиться.

Виховання патріота своєї країни – дуже складне завдання, що вимагає великих зусиль з боку батьків, дитячого садка і, особливо, школи. Важкий тягар відповідальності лежить на плечах вчителів початкових класів, які закладають основи патріотизму. За допомогою різноманітних методик по патріотичному вихованню, вони здатні зі звичайного малюка зробити справжнього патріота Батьківщини і захисника свого народу, який люто відстоює інтереси країни і готовий боротися за неї до самого кінця.

В даному дослідженні ми досягли своєї мети і вирішили поставлену проблему: знайшли методи і прийоми, які використовуються у виховній роботі з формування патріотичної свідомості молодших школярів у позаурочній діяльності. Ними є:

- відвідування музеїв, театрів, виставок;
- проведення екскурсій по рідним і історично значимим місцям;
- організація і проведення зустрічей з відомими творчими людьми: письменниками, поетами, музикантами, танцюристами;
- організація і проведення зустрічей з ветеранами Великої Вітчизняної та Афганської воєн, учасниками АТО;

- проведення класних годин, свят і бесід на різні патріотичні теми;
- участь в благодійних акціях «Допоможи дітям», «Теплим словом-доброю справою», «Для тебе, рідний мій край»;
- участь в конкурсах і змаганнях, що проводяться спільно з участю всіх сімей молодших школярів;
- вивчення історії рідного краю;
- організація гуртків і факультативів, присвячених патріотичному вихованню та багато іншого;
- вивчення символіки України і області.

Ми вирішили поставлені завдання дослідження:

- виявили методи і прийоми патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності;

- показали ефективні форми краєзнавчої роботи по вихованню патріота в початковій школі: теоретичне вивчення матеріалу, практична діяльність для закріплення теорії і формування умінь і навичок, проведення експедицій по рідних місцях, організація пошукових і дослідницьких робіт, прогулянка по місцевості і подальше написання творів, створення малюнків і виробів, зустрічі з ветеранами, ознайомлення з листами і свідоцтвами військових років.

Аналізуючи порівняльні результати констатувального та контрольного етапів експерименту, зафіксовано позитивну динаміку зростання рівня патріотичної вихованості учнів експериментального класу (Табл. 1).

*Таблиця 4*

#### **Рівні патріотичної вихованості молодших школярів (%)**

Рівні патріотичної вихованості	Експериментальні класи	
	Констатувальний етап	Формувальний етап
Високий	5	12
Середній	12	26
Задовільний	21	50
Низький	52	10
Недостатній	9	2

Так, суттєво збільшилася кількість учнів із високим і середнім рівнями патріотичної вихованості.

Кількість молодших школярів, віднесених до низького рівня, знизилася. Недостатній рівень зменшився. Унаслідок реалізації методики патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи учні виявляли повагу до своєї родини, інтерес до історії домівки, вулиці, школи, міста, краю, країни, пошану до їх мешканців; відповідальність за долю родини, міста, краю, країни; готовність працювати на їх покращення.

Порівняння результатів, отриманих під час констатувального та формульовального етапів експерименту, дозволило виявити позитивні кількісні й якісні зміни за всіма критеріями і показниками. Збільшення рівня патріотичної вихованості учнів експериментального класу підтверджує ефективність впровадження моделі патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи.

Патріотизм означає не тільки любов до Батьківщини, це і високе почуття особистої відповідальності, вміння працювати в колективі, знаходити спільну мову з різними людьми, якісно виконувати свою роботу, помічати в повсякденних речах красу і відчувати свою значимість в цьому світі, бути позитивною людиною і завжди прагнути розвивати свої вміння та навички.

Однак всі ці якості не варто очікувати від учня початкових класів. Справжня любов до Батьківщини здатна розвинути тільки в дорослому віці. Але якщо дитина проявляє усіякий інтерес до культури народу, його історії, традицій, мови, декоративно-прикладної творчості, фольклору і т.д., то вчитель може бути спокійний, що зробив все, що від нього вимагається і, швидше за все, з цього дитини виросте справжній патріот.

Завданням вчителя початкових класів в патріотичному вихованні є показати молодшим школярам всю красу і принадність країни, що вона гідна того, щоб її любили, що саме від них залежить майбутнє країни.

Далі, коли діти виростуть, стануть справжніми гідними патріотами, вони будуть намагатися втілити в життя всі знання, вміння і навички, отримані в



початковій школі. Залежно від роду своєї професійної діяльності колишні молодші школярі будуть робити все від них залежне, щоб зробити країну, національну і екологічну обстановки в ній краще, підтримувати і розвивати традиції народу, підкреслювати його самобутність, оспівувати надбання Батьківщини у віршах, прозі і піснях, присвячувати творчість Батьківщині.

### **Висновки до III розділу**

Розроблено критерії та показники рівня патріотичної вихованості молодших школярів: інформаційно-когнітивний – знання свого коріння; історії свого міста, краю; знання національних і державних традицій України; емоційно-чуттєвий – інтерес до пізнання історії своєї сім'ї, міста, краю; пошана до історичного минулого країни; мотиваційно-поведінковий – готовність до участі в діяльності краєзнавчого характеру; прояв відповідальності за свою домівку, місто, країну; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності.

Створено та науково обґрунтовано методику патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи, спрямовану на формування в учнів стійких патріотичних переконань, відповідальності, активної громадської діяльності, критичності мислення, гуманності.

Головною метою патріотичного виховання молодшого школяра засобами краєзнавчої роботи вважаємо формування у школярів уявлення про Батьківщину, про її цінність нарівні з домівкою та сім'єю, про її неповторність і красу.

Ефективними педагогічними умовами патріотичного виховання молодших школярів є: взаємодія школи, позашкільних установ та сім'ї у контексті початкової освіти; реалізація народознавчого підходу на засадах спадкоємності між дошкільною та початковою освітою; органічне поєднання навчальних та виховних завдань; створення та впровадження виховної технології, систематичне її використання у позаурочній виховній роботі.

Після проведення експериментальної роботи молодші школярі виявляють цікавість до історії своєї родини, домівки, вулиці, міста, краю, держави. Це відбивається на відносинах дітей у сім'ї: вони більш активно приймають участь у її житті, більш поважно ставляться до найстаршого покоління; виявляють гордість за своїх предків та їх досягнення. Змінилося сприйняття рідного міста: діти сприймають себе як його частину, розуміють свій особистий зв'язок з ним, усвідомлюють свою відповідальність за його долю. Школярі демонструють готовність до суспільно корисної праці з метою покращення довкілля, проявляють прагнення до вдосконалення міста, краю, держави. Діти розуміють зв'язок між Малою та Великою Батьківщиною та готові до наступного етапу патріотичного виховання.

Результати проведеного дослідження знайшли відображення в таких публікаціях автора [3].

## ВИСНОВКИ

Структурно патріотичні якості складаються з трьох взаємопов'язаних компонентів – інформаційно-когнітивного, емоційно-чуттєвого, мотиваційно-поведінкового, зміст та критерії яких визначено у моделі.

*Інформаційно-когнітивний компонент* охоплює знання, мислення, судження. Патріотичні якості є результатом стійкого і цілеспрямованого пізнання, яке існує в яскравих образах, що запам'ятовуються; воно спрямоване на пізнавання і позитивне оцінювання свого міста, краю, країни. Основою патріотичного виховання є становлення особистості, яка знає історію, культуру, звичаї і традиції свого народу, знайома з правами й обов'язками громадянина. Інформаційно-когнітивний компонент базується на п'яти основних групах елементів: найменування (знання назв Великої і Малої Батьківщини), територія (просторові уявлення про Батьківщину), символи (наочні образи Великої і Малої Батьківщини), національні образи (знання культурних архетипів), персоніфікація (ідентифікація Батьківщини з конкретними особами).

Патріотичні почуття – приналежність до свого народу, любов до країни, оптимізм та віра в можливість змін життя на краще завдяки своїй активності – формуються з дитинства протягом життя людини. Це *емоційно-чуттєвий компонент*, який складається з трьох груп елементів: значущості поняття «Батьківщина»; позитивної оцінки власної країни, регіону, міста; активного інтересу до своєї країни, регіону, міста. Він також передбачає наявність вольових якостей для реалізації патріотичних переконань, відповідальність школярів за свої дії, вчинки, готовність у майбутньому відстояти незалежність, суверенітет України.

Уміння і навички творчої громадської діяльності і поведінки, виконання обов'язків і дотримання закону, посильна турбота про благо народу, усвідомлена самоорганізація і самовдосконалення патріотичних рис включено до *мотиваційно-поведінкового компоненту*.

У дослідженні вказано оптимальні педагогічні умови успішного патріотичного виховання:

- взаємодія школи та сім'ї;
- реалізація народознавчого підходу на засадах наступності між дошкільною та початковою освітою;
- органічне поєднання навчальних і виховних завдань;

постійного вдосконалення форм і методів позаурочної виховної роботи.

Характерними рисами краєзнавства, що можуть бути застосовані у патріотичному вихованні, є:

- *неформальність* (здатність створити атмосферу довіри);
- *демократичність* (позбавленість жорстких схем і здатність поширюватися на різні групи суспільства незалежно від віку і рівня підготовки, що цілком відповідає складному завданню патріотичного виховання у початковій школі);
- *наочність* (подолання відчуження молодшого школяра в сприйнятті громадських абстракцій; створення наочного образу Батьківщини, Малої і Великої, її історії і культури);
- *комунікативність* (перетворення уроку з монологу на діалог між учителем та молодшим школярем);
- *емоційність* (патріотичне виховання неможливе без формування почуттів гордості за свою Батьківщину).

Крім того, важливим для патріотичного виховання у процесі краєзнавчої роботи є єдність зусиль держави і родини. Саме краєзнавча робота у початковій школі є засобом утілення науково обґрунтованого регіонального підходу до складної справи патріотичного виховання.

Вивчення теоретичних джерел дозволили зробити наступні висновки:

- Патріотичне виховання необхідно в розвитку громадянськості у дітей 1-4 класів.
- Формування і розвиток почуття патріотизму йде через ряд етапів, зароджуваних з любові до своєї малої батьківщини – вдома, селі,

місті, школі, класу, трудовому колективі, дозріваючи до загальнодержавної, загальнонародної, патріотичної самосвідомості, до усвідомленої любові.

- Одним із способів виховання патріотизму в середній школі є краєзнавство. Основний аспект реалізації краєзнавчої діяльності це – цілеспрямованість навчання (досягнення певних цілей, значимість, актуальність) і спрямованість на адаптацію дитини.

- Патріотичне виховання на уроках краєзнавства, ґрунтується на причетності дітей до подій, осмисленні та емоційної активності, досягнутих творчою діяльністю, одухотворенням краси, значимістю цілей і завдань. Тема краси подвигу і любові до Батьківщини, до її героїв і її культурі може проходити не тільки на історії.

- Якби зміст уроків реалізовувало завдання патріотичного виховання, то проблеми б не існувало. Тому виникає питання по позакласній роботі з патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Практика показує, що тільки цілеспрямована робота в сім'ї, живе батьківське спілкування з дітьми з урахуванням їх віку допомагають виховувати у синів і дочок почуття патріотизму, використовуючи багатющі можливості творів літератури та мистецтва. Дідусі й бабусі, батьки і матері силу впливу цих творів вбачають у тому, щоб показувати дітям і онукам любов до Батьківщини і переконаність, мужність і самопожертву загиблих і живих народів, розкривати їх моральні, духовні та людські якості.

Конкретне осмислення ролі та місця рідної природи в житті суспільства і долю Вітчизни проявляється у кожного з нас в особистому зацікавленій, небайдуже ставлення до неї. Можливо, що завдяки заходам, реалізованим в умовах школи, школярі, що стали дорослими, в залежності від сфери своєї діяльності та соціального статусу, постараються зробити все особисто від себе залежне для збереження природних ресурсів України.

Звичайно, в одному заході неможливо цілком охопити всю історію і традиції. Але розповісти про найбільш цінних, яскравих і помітних у всьому світі явища і події, визнаних типовими тільки для Росії, можна і треба. І якщо

дитина з дитинства буде дбайливо ставиться до своїх національних символів, то з більшою впевненістю можна сказати, що стане патріотом своєї країни. У початковій школі патріотичне виховання можна почати з позакласних заходів. Виховна робота на уроках дасть помітні результати, якщо вона буде частиною всієї роботи школи з патріотичного виховання дітей, і якщо вона за змістом і за методами реалізації, буде ускладнюватися від класу до класу.

Краєзнавство вчить людей любити не тільки свої рідні місця, а й знати про них, привчає їх цікавитися історією, мистецтвом, літературою, підвищувати свій культурний рівень.

Розроблено критерії та показники рівня патріотичної вихованості молодших школярів: інформаційно-когнітивний – знання свого коріння; історії свого міста, краю; знання національних і державних традицій України; емоційно-чуттєвий – інтерес до пізнання історії своєї сім'ї, міста, краю; пошана до історичного минулого країни; мотиваційно-поведінковий – готовність до участі в діяльності краєзнавчого характеру; прояв відповідальності за свою домівку, місто, країну; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності.

Створено та науково обґрунтовано методику патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи, спрямовану на формування в учнів стійких патріотичних переконань, відповідальності, активної громадської діяльності, критичності мислення, гуманності.

Головною метою патріотичного виховання молодшого школяра засобами краєзнавчої роботи вважаємо формування у школярів уявлення про Батьківщину, про її цінність нарівні з домівкою та сім'єю, про її неповторність і красу.

Ефективними педагогічними умовами патріотичного виховання молодших школярів є: взаємодія школи, позашкільних установ та сім'ї у контексті початкової освіти; реалізація народознавчого підходу на засадах спадкоємності між дошкільною та початковою освітою; органічне поєднання

навчальних та виховних завдань; створення та впровадження виховної технології, систематичне її використання у позаурочній виховній роботі.

Після проведення експериментальної роботи молодші школярі виявляють цікавість до історії своєї родини, домівки, вулиці, міста, краю, держави. Це відбивається на відносинах дітей у сім'ї: вони більш активно приймають участь у її житті, більш поважно ставляться до найстаршого покоління; виявляють гордість за своїх предків та їх досягнення. Змінилося сприйняття рідного міста: діти сприймають себе як його частину, розуміють свій особистий зв'язок з ним, усвідомлюють свою відповідальність за його долю. Школярі демонструють готовність до суспільно корисної праці з метою покращення довкілля, проявляють прагнення до вдосконалення міста, краю, держави. Діти розуміють зв'язок між Малою та Великою Батьківщиною та готові до наступного етапу патріотичного виховання.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко Л.М. Специфіка патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи / Л.М.Артеменко // Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю кафедри педагогіки (19-20 жовтня 2017р., м.Ніжин) / З заг.ред. Є.І.Коваленко. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – С.20-22.
2. Артеменко Леся Сучасне розуміння патріотичного виховання / Л.Артеменко // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 1. – с. 9-13.
3. Артеменко Л.М. Форми краєзнавчої роботи, спрямовані на виховання почуття патріотизму у молодших школярів / Л.М.Артеменко // Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої Дню початкової освіти, м. Ніжин, 19 жовтня 2018 р. / за заг. ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018.. – С. 18-21
4. Артеменко Леся Форми краєзнавчої роботи, спрямовані на виховання почуття патріотизму у молодших школярів / Л.Артеменко // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 2. – с. 6-10.
5. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // Світ виховання. – 2007. – № 1 (20). – С. 23–34.
6. Богданова О.С., Калінін О.Д. Зміст і методика етичних бесід з молодшими школярами. - М.: Просвещение, 1982. - 160 с.
7. Васильєва З.М. Моральне виховання учнів у навчальній діяльності. - М.: Просвещение, 1978. - 235 с.
8. Венгер Л.А., Мухіна В.С. Психологія. - М.: Просвещение, 1988.
9. Волков Г.М. Етнопедагогіка: Учеб. для студ. середовищ. і вищ. пед. навч. закладів. - М.: Видавничий центр «Академія», 1999. - 168 с.



10. Гуцан Л.А. Гра як засіб виховання у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет, 2002. - №7. - С. 24 - 29.

11. Гуцан Л.А. Етнодизайн українських трудових традицій і звичаїв // Початкова школа. - 2003. - № 6. - С. 18 - 19.

12. Гуцан Л.А. Автентична основа трудового виховання молодших школярів // Початкова школа. - 2004. - № 7. - С. 53 - 55.

13. Гуцан Л.А. Теоретичні аспекти виховання у дітей позитивного ставлення до праці на основі традицій і звичаїв українського народу // Теоретико - методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць Інституту проблем виховання АПН України. - К.: Інститут проблем виховання, 2002. - С. 280 - 283.

14. Гуцан Л.А. Виховання в учнів молодшого шкільного віку позитивного ставлення до народних традицій в урочний та позаурочний час // Матеріали міжнародної науково - практичної конференції „Соціально - педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу”. - Київ: РННЦ „ДІНІТ”, 2003. - С. 187 - 191.

15. Гуцан Л.А. Виховання позитивного ставлення молодших школярів до праці на основі традицій і звичаїв українського народу // Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: Методичний посібник / За редакцією М.П. Тищенко. - К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. - С. 153 - 158.

16. Гуцан Л.А. Ціннісні орієнтації молодших школярів - шляхи та засоби їх формування // Сучасні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації дітей: Збірник наукових праць Інституту проблем виховання АПН України. - К.: Інститут проблем виховання, 2003. - С. 71 – 78.

17. Паршук С.М. Розвиток мислення і мовлення молодших школярів засобами народних джерел // Науковий вісник Миколаївського державного

педагогічного університету: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Миколаїв: МДПУ, 2000. – Т. 2. – С. 44-54.

18.Гнатюк В. Національне виховання як складова у побудові громадянського суспільства / В. Гнатюк // Світ виховання. – 2004. – № 1. – С. 33–36.

19.Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб'язко. – К. : Академія, 2007. – 184 с.

20.Джиббс Д., Бесінджер К., Фуллер Д. Моральна зрілість: діагностика розвитку соціоморальної рефлексії // Розвиток особистості. - 1997. - № 1.

21.Запорожець А. В. Вибрані психологічні праці. У 2х т.. М.: Наука, 1986.

22.Зеленкова І.Л., Беляєва Є.В. Етика. Навчальний посібник та практикум. - Мінськ, 1997.

23.Каїров І.А., Богданова О.С. Азбука морального виховання. - М.: Просвещение, 1975. - 319 с.

24.Каїров І.А., Богданова О.С. Моральне розвиток молодших школярів у процесі виховання. - М.: Просвещение, 1979. -189 С.

25.Константинов Н.А., Мединський Є.М. Історія педагогіки. - М.: Просвещение, -1982 .- 445с

26.Курган Г.І. Процес засвоєння моральних принципів і забезпечення моральності поведінки // Моральний вибір / Под ред. А. І. Титаренко - М.: Педагогіка, 1980. - С. 155-172.

27.Лапіна Т.С. Проблеми індивідуальної моральності // Мораль і етична теорія / Під. ред. О.П. Целікової. - М.: Просвещение, 1974. - С. 106-143.

28.Леонтович К.Ф. Стадії морального розвитку особистості, стиль поведінки і художній смак // Психологічні механізми регуляції соціальної поведінки / Под ред. М.І. Бобнева, Є.В. Шорохової. - М.: Наука, 1979.

29.Лихачов Б. Педагогіка курс лекцій. - М.: РАО, 1999. - 463 с.

30.Любіцина М. І. В.А. Сухомлинський про виховання дітей. - Л., 1974.

- 31.Макаренко А.С. Соч. т.5. - М.: Учпедгиз, 1960.
- 32.Маринко І.С. Моральне виховання школярів. - М.: Просвещение, 1969. -310 С.
- 33.Маринко І.С. Основи процесу морального виховання школярів. - М.: Просвещение, 1980 .- 181 с.
- 34.Матюхіна Н.В. Михальчик Т.С. Психологія молодшого школяра. - М.: Просвещение, 1976. - 207 с.
- 35.Мартюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія / І. В. Мартюк. – К., 2005. – 102 с.
- 36.Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки  
Режим доступу [http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats\\_strategia.pdf](http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf)
- 37.Непомняща Н. І. Становлення особистості дитини 6-7 років. - М.: Ексмо, 1992.
- 38.Обухова Л.Ф. Дитяча (вікова) психологія. - М.: Російське педагогічне агентство, 1996.
- 39.Ожегов С. І. Словник російської мови. - М.: Знание, 1989.
- 40.Особливості психологічного розвитку дітей 6-7-річного віку / / Під. ред. Д. Б. Ельконіна, А. Л. Венгера. М.: Педагогіка, 1988.
- 41.Паршук С.М. Національне виховання в духовному розвитку майбутніх учителів // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 11-12. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – С. 117-122.
- 42.Паршук С.М. Історія розвитку ідей народного виховання // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. пр. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 329-334.
- 43.Паршук С.М. До питання національного виховання в початковій школі // Вересень. – № 3-4 (29-30). – Миколаїв. – 2004. – С. 103-107.
- 44.Паршук С.М. До проблеми підготовки студентів педагогічних факультетів до національного виховання учнів // Науковий вісник

Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С. 100-106.

45.Паршук С.М. Використання народної творчості у підготовці майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів // Наукові записки: Зб. наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. LVIII (58). – С. 73-77.

46.Паршук С.М. Підготовка майбутніх вчителів до виховання дітей // Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика / Матеріали всеукр. науково-практ. конф. – Ч. 1. – Одеса: НДРВВ ОЮіНУВС, 2002. – С. 119-122.

47.Паршук С.М. Місце народної творчості у вихованні молодших школярів // Пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 10-11 жовтня 2002. – Ч. 2. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – Вип. 10. – С. 55-59.

48.Паршук С.М. Аналіз стану підготовки вчителів початкової школи до національного виховання учнів // Оновлення змісту та формування дошкільної і початкової освіти України: Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. – Миколаїв, 2003. – С. 95-97.

49.Паршук С.М. Підготовка студентів до реалізації ідей В.О.Сухомлинського про роль народної творчості у національному вихованні дітей // XI Всеукраїнські педагогічні читання „Василь Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі”: Зб. наук. пр. – Вип. 8. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2004. – С. 291 – 295

50.Піаже Ж. Судження і міркування дитини. - СПб: Союз, 1997.

51.Раншбург Й. Формування і розвиток моралі // Раншбург Й., Поппер П. Секрети особистості: Пер з угор. - М.: Айрис-пресс, 1983.

52.Сухомлинський В.А. Як виховати справжню людину. - Київ, 1975. - 273 р.

53.Свадковський І.Ф. Моральне виховання. - М.: Просвещение, 1972. -

144 с.

54.Титаренко В. Моральне виховання в сім'ї / / Культура сімейних відносин. - М.: Просвещение, 1985.

55.Фрадкін Ф., Плохова М. Виховання у сім'ї та школі: погляд крізь десятиліття // Виховання школярів. - 1993. - № 6.

56.Харламов І.Ф. Моральне виховання школярів. - Іркутськ, 1983 .- 158 с.

57.Хвостов А.А. Діагностика індивідуальної моралі: проблеми і перспективи // Розвиток особистості. - 1998. - № 3-4. - С. 62-82.

58.Хрестоматія з дитячої психології // Під ред. Г. В. Бурменской. - М.: Владос, 1996.

59.Червінська І.Б. Методика виховної роботи в початковій школі: теорія і практика: навчально-методичний комплекс. – [для студ. вищ. навч. закл.] / І.Б. Червінська. – Івано- Франківськ: В-во Симфонія Форте, 2013. – 332 с.

60.Чернокозов І. Професійна етика вчителя. - Київ, 1988

61.Шпеман Р. Основні поняття моралі: Пер. з нім. - М.: Аспект, 1993.

62.Штольц Х., Рудольф Р. Як виховати моральну поведінку?. -М.: Освіта, 1986. - 80 с.

63.Ельконін Д. Б. Вибрані психологічні праці. М.: Просвещение, 1989.

64.Якобсон С. Г. Психологічні проблеми етичного розвитку дітей. - М.: Просвещение, 1984.

65.Якобсон С.Г. Становлення психологічних механізмів етичної регуляції поведінки / / Психологія формування і розвитку особистості / За ред. Л.І. Анциферова. - М.: Просвещение, 1981.

## ДОДАТКИ

### Додаток 1

#### Тест

#### «Що ми знаємо про своє місто, про свою країну, про свою планету?»

1. Закінчи пропозиції (1 бал):
  - Моя країна...
  - Моє місто, селище...
  - Моя вулиця...
  - Мій будинок...
  - Моя квартира...
2. Вибери правильну відповідь (1 бал):
  - а) Земля набагато менше Сонця;
  - б) Земля набагато більша за Сонце.
3. Які міста розташовані в Україні? Підкресли (3 бали):  
Київ, Львів, Лондон, Вінниця, Харків, Полтава, Чернігів, Мюнхен.
4. Допиши слово (3 бали):
  - Вулиця + вулиця + вулиця = місто
  - Місто + місто + місто = країна
  - Країна + країна + країна = ?
5. Які пам'ятні місця міста тобі знайомі? (1 бал)

### Додаток 2

#### Тест

#### «Чи знаєш ти водойми?»

1. Які водойми ти знаєш?  
Перерахуйте і напиши назви (2-3).  
Природні - штучні.
2. Які риби водяться у водоймах нашого краю?  
Вибери зі списку:  
акула, сом, сазан, кит, лящ, карась, скумбрія, оселедець, щука.
3. Допиши пропозиції:
  - Моє місто стоїть на річці ...
  - Річка впадає в ...
  - В нашій області протікають річки ...
4. Як подорожує вода?
5. З'єднай стрілками:  
**річка море струмок.**
6. Чи правильно міркує учень?  
«У річці вода солона, а в морі прісна, тобто не солона. Значить, з моря можна пити воду».  
Як думаєш ти?

### Додаток 3

#### ПРОЕКТ

**Край, у якому ти живеш.**  
**Україна – наша Батьківщина**  
**Тривалість проекту: 4 тижня**



## ПАСПОРТ ПРОЕКТУ

**Тема:** *Краї, у якому ти живеш.*

*Україна – наша Батьківщина.*

**Мета:** збагачувати знання учнів про Україну, а також активний словниковий запас учнів; пробудити інтерес до вивчення рідного краю; розширити знання народні, історичні та культурні символи українського народу; сприяти формування національної свідомості, осмисленню себе як частини великого українського народу; розвивати пізнавальний інтерес; спонукати до творчої та пошукової діяльності; виховувати почуття патріотизму, гордість за великих українців.

**Тип проекту:** груповий, інтегрований.

**Предмети, що інтегруються:** українське читання, «Я у світі», образотворче мистецтво.

**Вид проекту:** інформаційно-дослідницький.

**Провідна проблема:** дослідження рідного краю, його багатств, традицій українського народу, збереження природи рідного краю, його історичного минулого.

**Спосіб розв'язання проблеми:** пошук літературного матеріалу; цікаві енциклопедичні дані; освоєння групами різних практичних технологій.

**Тривалість проекту:** 4 тижня.

**Кінцевий продукт:** урок-презентація, альбом «Моя Батьківщина – Україна»

**Керівник проекту:** вчитель.

**Учасники проекту:** учні

## ПЛАН ВИКОНАННЯ ПРОЕКТУ

### I. Організація проекту

Формування основної проблеми і дидактичної мети.

### II. Планування проектної діяльності:

1. Обирання учнями запропонованих учителем групових проектів.
2. Обміркування шляхів розв'язання проблеми.

3. Пошук матеріалів: бібліотека, мережа Інтернет, відвідування музею.
4. Проведення циклу уроків, пов'язаних із темою проекту.
- 5.

### III. Робота на уроках

#### «Я у світі»

1. Знайти матеріали про Київ, Хортицю, Карпатські гори, Кримський півострів.
2. Знайти легенди, таємниці, рідного краю.
3. Зібрати інформацію на тему: «Великі Українці».

#### Читання. Українська мова

1. Дібрати художню літературу: вірші, оповідання про Україну.
2. Скласти розповіді: «Мої предки – українці», «Історія мого Міста».
3. Зібрати прислів'я та приказки про Україну.

#### Читання. Українська мова

1. Намалювати малюнки на тему: «Україна – моя батьківщина», «Моє місто», «Моя вулиця».

#### Завдання для груп



#### ❖ «Козачки» (хлопчики)

Знайти історичні дані про Київ, Хортицю, Донеччину.



#### ❖ «Калинки» (дівчатка)

Дослідити питання: природні перлини України – це наше багатство.

### IV. Презентація проекту

Інтегрований урок-подорож.

*Край, у якому ти живеш.*

*Україна – наша Батьківщина*

Інтегрований урок-подорож.

**Тема:** *Край у якому ти живеш. Україна – наша Батьківщина.*

**Мета:** збагачувати знання учнів про Україну, історичні та культурні символи українського народу; сприяти формуванню національної свідомості, осмислення себе як частини великого українського народу; розвивати інтерес до історії рідного краю; формувати інтерес до історії рідного краю; формувати дбайливе ставлення до природи; виховувати почуття патріотизму.

**Обладнання:** інтерактивна дошка, карта України, ілюстрації історичних міст України, українські народні костюми.

### XІД УРОКУ

#### I. Організація класу.

Доброго ранку!

Мовлю за звичаєм.

Доброго ранку!

Кожному зичу я.

Кому дозволено першому сісти?

Дівчаткам.

Так, спочатку краса,

А потім сила.



## II. Мотивація.

1. Акрівірш – загадка

### Рідний край

**У** всіх людей одна святиня,  
**К**уди не глянь, де не спитай  
**Р**ідніша їм своя пустиня,  
**А** ніж зелений в чужині рай.  
**Ї**м красить все їх рідний край.  
**Н**ема без кореня рослини,  
**А** нас, людей, без батьківщини.

Микола Чернявський

- Мабуть, ви здогадались, що це акрівірш-загадка. Прочитайте перші букви кожного рядка. Так – це **Україна**.

## III. Повідомлення теми і мети уроку

- Діти, у нас сьогодні незвичайний урок. Наш урок присвячений Україні. Сьогодні ми відчуємо себе справжніми синами й дочками українського народу. На уроці ми здійснимо заочну подорож Україною, почуємо презентацію творчих груп – хлопчиків «Козачки», дівчаток «Калинки». Познайомимось з віршами про Україну.
- Діти прочитаємо тему нашого уроку: « Край, у якому ти живеш. Україна – наша Батьківщина».

## IV. Перевірка домашнього завдання

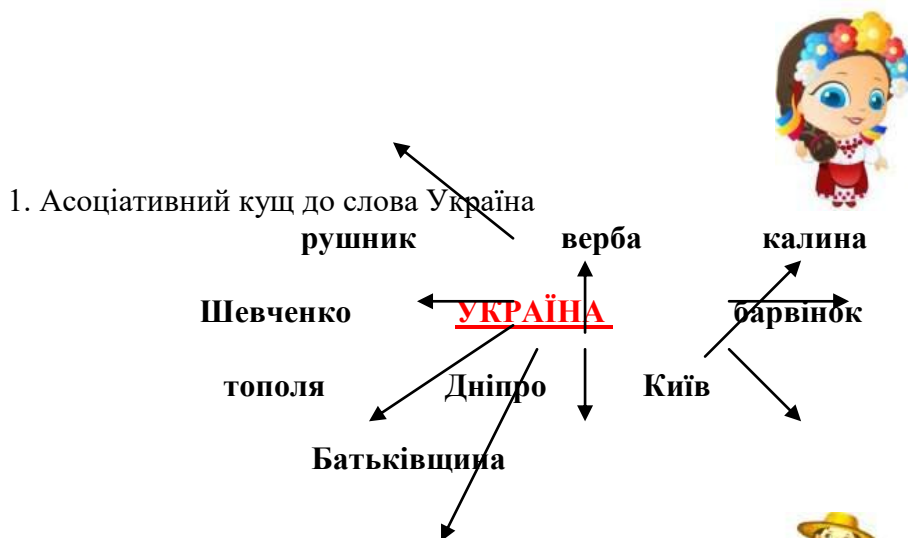
1. Бесіда про Україну. Робота з картою. Україна для нас – найрідніша, найдорожча, найкраща у світі, тому що це наша рідна земля, де ми народилися й живемо, де жили й працювали наші предки.



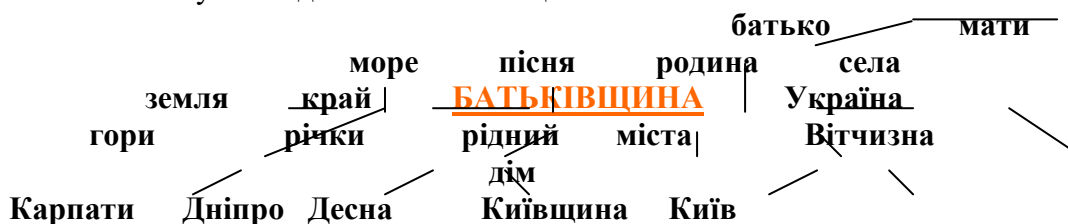
- На цій карті зображена наша земля, країна, Батьківщина – Україна.
- Як називається столиця нашої країни?
- Які ще міста ви знаєте? (Діти виходять, показують міста на карті України).
- Які річки протікають по території України? (покажіть).
- Які моря омивають нашу країну?
- Які гори знаходяться на території України?
2. Декламування вірша В. Латанського «Україна»

3. Декламування віршів за бажанням про Україну.

### V. Основна частина

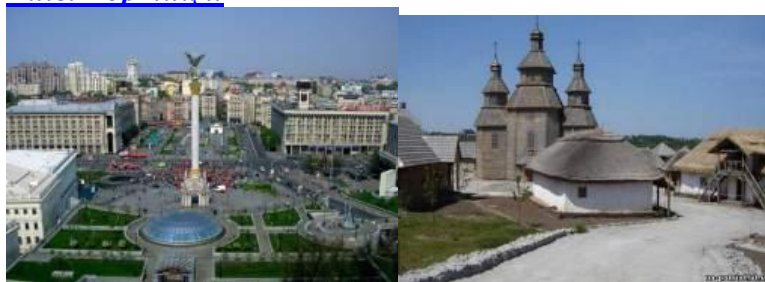


2. Павутинка до слова Батьківщина



Кожна група отримує фішку за правильно виконане завдання.

- [Перша зупинка «Історична»](#)
- [Київ. Хортиця.](#)



- **Діти:**
- ❖ **Київ** – столиця України, одне з найбільших і найстаріших міст Європи.
- За легендою назва Києва походить від імені Кия – найстаршого з трьох братів, другий брат – Щек, третій - Хорив і сестра Либідь.
- ❖ Наприкінці **18 столітті з'явився Хрещатик** – зараз головна вулиця міста.
- **Майдан Незалежності** головна площа Києва. **24 серпня 1991 року** Україна стала незалежною.
- ❖ **Хортиця** – найбільший острів на Дніпрі, біля Запоріжжя – це одне з семи чудес України. Тут з'явилась перша **Запорізька Січ**.
- Вперше назва хортичний острів згадано у зв'язку з походом князя Святослава проти половців у **1103 році**.

- З 1965 року острів Хортиця став державним історико-культурним заповідником.
- Словникова робота
3. Словникова робота
- Кожна країна має народні та державні символи. Відшукайте в таблиці ці заховані слова.

К	П	Р	А	П	О	Р	Я
С	Т	О	У	Г	І	М	Н
А	С	Ж	И	Т	О	Я	Л
Е	М	К	А	Л	И	Н	А
І	Т	Р	И	З	У	Б	Н
Р	У	Ш	Н	И	К	О	Ї
А	В	Е	Р	Б	А	З	Ю

Які ще символи ви знаєте? (Дідух, барвінок, чорнобривці...).

Робота над віршами – робота в групах:



а) група «Козачки»

Водограй, полій розмай,  
Зелений гай, ліщина...

Все це рідний край, любий край –  
На Батьківщина.  
Пам`ятай, не забувай  
Батьківську стежину,  
Прикрашай, шануй свій край,  
Дім свій – Батьківщину.

**В. Гринько**

- Що ми називаємо Батьківщиною?
- Від якого слова походить слово «Батьківщина»?
- А чому воно написано з великої літери?
- Хто прочитає вірш?



б) група «Калинки»

**УКРАЇНКА**

Українка я маленька,  
Україна – моя Ненька.  
В неї щира я дитина,  
Добра, люба та єдина.  
Вірна я дочка народу,  
Бо з козацького я роду,  
Щиро я свій рід кохаю,

Роду іншого не знаю.  
Так я завжди буду жити,  
Рідний край буду любити,  
Українцям помагати,  
Україна – моя мати!

**Сидор Воробкевич**

- Від якої особи написано вірш?
- Як лагідно називає Україну дівчинка?
- З якого роду дівчинка?
- Прочитайте рядки, у яких міститься головна думка вірша.

❖ **Хорове читання вірша**

5. Фізхвилинка

Ми завзяті «Козачки».  
Ми веселі «Калинки»  
Покружляли, похилились.  
І тепер тихенько сіли.



6. Презентація групи «Калинки»

*Друга зупинка «Перлини України»*  
*Дніпро. Карпати. Крим.*



❖ Дніпро – найбільша річка України. Вона бере початок у Росії й несе свої води до Чорного моря через три країни: Росію, Білорусію й Україну. Друге ім'я Дніпра – Славутич, від слова «слава».

Дніпро, Дніпро! Ти покохав,  
Як матір Україну,  
Ти рідним братом її став  
І другом до загибуні.

❖ Карпати – гори на заході України. Найвища точка в Україні - це гора Говерла (2061 м). Говерла – це символ величчя і гордості України.

Славиться край джерелами цілющих вод.



❖ Карпатські гори прекрасні в будь-яку пору року. У горах живуть олені, ведмеді, вовки, рисі, білки, дикі кабани, зайці. До Закарпаття приїжджають багато туристів в усі пори року, а в зимку круті гірськолижні траси приваблюють відпочиваючих, любителів зимового відпочинку з різних країн світу.

❖ Чарівний Карпатський край зветься Гуцульщиною. Гуцули зберегли свою історію, свій духовний скарб.\*



Тут гарно і тихо, тут сонячний спокій.  
Чудово й казково у горах високих!  
Мріє бір\* і шипшина горить,  
Співучо потік лісовий гомонить.

Юрій Федькович

(\* Бір – великий сосновий ліс)

(\*Скарб – духовні та культурні цінності)

❖ Південний берег Криму – найтепліше місце в Україні. На півдні його омивають води Чорного моря, а зі сходу омивається Азовським морем.

У Криму знаходиться Міжнародний дитячий центр «Артек». Цей табір – благодатний куточок, він розташувався між загадковим схилом Аю-Дага та химерними гурзуфськими скелями.

Протягом року «Артек» гостинно приймає більше 40 тисяч дітей.



❖ Старовинна назва Чорного моря – Ахишаєна, що означав перекладі з іранської мови «темне, чорне». Море має темні води та часто штормить. Але ми всі любимо Крим та із задоволенням відправляємося до його берегів майже кожного літа.



❖ \* Море темне, синє море, -

Це наше Чорне море.  
Море лагідне і тепле  
Хвилями гайдає.  
Кожне літо нас вітає.  
Вітерець на морі грає,  
Чайка пісню нам співає.  
З неба сонечко нам сяє,  
Промінець на низ складає.

**Л. П. Никитюк**

## **VI. Робота в групах**

1. *Збери прислів'я та приказки.*



«Козачки»

- Вітчизна, - моя, дорога, а мені, кожному, своя.
- Тільки, солов'ї, в ріднім, співають, краї.



«Калинки»

- Де, рай, край, рідний, там, і під, ялиною.
- Кожному, сторона, своя, мила.



2. *Вікторина «Ти мені, я тобі».*

Діти по черзі задають запитання. (За відповідь фішка).

- Що належить до національних скарбів України? (природні пам'ятники, усні народні твори, пам'ятники архітектури).
- Які річки України ви знаєте? (Дніпро, Дністер, Донець, Тиса, Десна, Прип'ять...).
- Хто перший з князів відкрив школи в Київській Русі? (Князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий).
- Які всесвітньо відомі пам'ятники знаходяться у Києві? (Софіївський собор, Золоті ворота, Києво-Печерська лавра).
- Яке місто славиться у Європі найкращим шоколадом? (Львів).
- З чого варять обрядову кашу-кутью на Різдво і Хрещення? (З ячменю або пшеничного зерна).
- Коли святкують день соборності України? (22 січня).
- Коли святкують День Незалежності України? (24 серпня).



3. *Метод «Мікрофон».*

Конкурс «Хто більше знає видатних людей нашої країни»

- Зараз ми дізнаємося, яка група знає більше видатних людей
- України? (за відповідь фішка)

## **VII. Підсумок уроку**

**Учитель.**

Україна...Земля зі славною історією, народом, який протягом багатьох віків боровся за свою свободу і незалежність. Вивчаючи історію свого народу, ми вчимося зростати справжніми громадянами своєї країни.

Якщо на уроці ви були уважні, то зараз зможете легко розгадати кросворд.

**КРОСВОРД** (5 слайд)

1. У К Р А І Н Ц І
2. К А Р П А Т И
3. Д Н І П Р О
4. Т А Р А С
5. К И Ї В
6. Р У Ш Н И К
7. К А Л И Н А

1. Назва народу, який живе в нашій країні?
2. Гори, які розміщені на заході України?
3. Ріка, що являється національною гордістю України?
4. Ім'я видатного українського поета?
5. Головне місто України?
6. Національний символ України, який матері дарують своїм дітям на щастя?
7. Куш, що оспіваний в українських народних піснях, як символ дівочої краси.
  - Чи сподобався вам урок?
  - Полічіть, будь ласка, ваші фішки.
  - Яка група перемогла?

**Оцінки за урок.**

#### Додаток 4

- 1) Чи хотів би ти знати про своє місто, селище більше?
- 2) Чи допомогли тобі уроки в школі та інші навчальні заняття дізнатися більше про Київ?
- 3) Чи часто ти гуляєш по історичному центру міста?
- 4) Чи часто розглядаєш місто, коли гуляєш його вулицями?
- 5) Чи часто ти ходиш до музеїв Києва?
- 6) Чи цікаво тобі дізнаватися щось нове про історію Києва?
- 7) Як ти вважаєш, чи потрібен в школі такий предмет, як «історія рідного міста»?
- 8) Чи любиш ти читати про наше місто?
- 9) Чи знаєш ти вірші, присвячені твоєму рідному місту?
- 10) Чи заслуговують твоєї уваги пам'ятники, будинки, садиби, палаци, сади і т. д. Нашого міста?
- 11) Чи вважаєш ти, що необхідно їх берегти?
- 12) Чи вважаєш ти, що потрібно стежити за чистотою міста?
- 13) Чи завжди ти викидаєш сміття тільки в урни або в призначені для цього місця?
- 14) Чи подобаються тобі заходи і свята, що проводяться в нашому місті?
- 15) Береш участь чи ти в них?
- 16) Чи завжди ти сумлінно працюєш, щоб допомогти своїй країні, щоб в майбутньому країна тобою пишалася?
- 17) Чи завжди ти справедливий і терпимо по відношенню до оточуючих людей?
- 18) Чи любиш ти свою сім'ю?
- 19) Дбаєш ти про своїх близьких?
- 20) Чи вважаєш ти, що потрібно допомагати своїм однокласникам в скрутну для них хвилину?